

HADŽI HUSEJN EFF. ĐOZIĆ RUHI KADIJA IZ SREBRENICE I NIKŠIČKI NAIB

Apstrakt: *Mnogo je u bosansko-bošnjačkoj historiji zaboravljenih značajnih ličnosti koji su svojim znanjem i radom dali značajan doprinos razvoju bosanskog društva i bošnjačkog nacionalnog identiteta u vremenu i mjestu u kome su živjeli. Najviše zaboravljenih značajnih Bošnjaka je onih koji su živjeli i radili u vrijeme vladavine Osmanske države Bosnom. Jedna od takvih ličnosti je i Hadži Husejn eff. Dozić Ruhi kadija iz Srebrenice i nikšićki naib. Živio je u Srebrenici u 19. stoljeću. Školovao se u Istanbulu, a kadijsku službu obavljao u tri grada i dvije carevine. U radu govorimo, upravo, o Hadži Husejn eff. Doziću, njegovom životu i radu, te značaju dokumenata koji su sačuvani, za razumijevanje bosanskog društva i položaja Bošnjaka u drugoj polovini 19. stoljeća u Srebrenici i Nikšiću.*

Ključne riječi: *Hadži Husejn Dozić Ruhi, Srebrenica, Nikšić, kadija, naib, sidžili, ustanici.*

HAJI HUSEIN EFF. ĐOZIĆ RUHI JUDGE FROM SREBRENICA AND NIKŠIĆ VICEROY

Abstract: *There are many forgotten significant persons in Bosnian-Bosniak history, who through their knowledge and work made a significant contribution to the development of Bosnian society and the Bosniak national identity in the time and place they lived in. The most forgotten significant Bosniaks are those who lived and worked during the reign of the Ottoman state of Bosnia. One of such persons is Hadji Husein eff. Dozić Ruhi, kadi (judge) from Srebrenica and Nikšić naib (viceroys). He lived in Srebrenica in the 19th century. Educated in Istanbul, he worked for as a judge in three towns and two empires. In this paper, we are talking about Haji Husein eff. Dozić, his life and work, and the significance of the documents preserved, to understand Bosnian society and the position of Bosnians in the second half of the 19th century in Srebrenica and Nikšić.*

Key words: *Haji Husein Dozić Ruhi, Srebrenica, Nikšić, kadi, naib, sijils, rebels.*

Umjesto uvoda

Kao sociolog, u svom dugogodišnjem istraživanju društvenih procesa i društvenih tvorevina, odnosno, društvenog djelovanja, došao sam do spoznaje da „što historijska znanost postane više sociološka, a sociološka historijska, to bolje za obje.“¹ Zbog te, neosporne, istine rado se odazivam na pozive profesionalnih historičara da učestvujem na njihovim naučnim skupovima. Takav slučaj je bio i sa naučnom konferencijom: *Znamenite ličnosti u historiji Bosne i Hercegovine*, u organizaciji Odsjeka za historiju² Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli 16. i 17. novembra 2017. godine. U razmišljanjima o kojoj znamenitoj ličnosti da pišem, prva odluka je bila da to bude ličnost iz Srebrenice, mog mjesta rođenja i življenja. Srebrenica je planetarno poznata i po zločinu genocida nad Bošnjacima u ratu protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. godine. O znamenitim herojima Armije Republike Bosne i Hercegovine i njihovom herojstvu u odbrani Srebrenice neophodno je napisati posebnu i sveobuhvatniju studiju, mnogo obimniju, nego što je to jedan rad za naučnu konferenciju. O majkama Srebrenice, tim nenadmašnim heroinama borbe za istinu i pravdu, kroz najtežu bol koju u sebi nose, također, je neophodno napisati posebnu studiju, jer su one, uistinu, značajne ličnosti Bosne i Hercegovina na razmeđu 20. i 21. stoljeća. U razmišljanjima o kojoj ličnosti da pišem počnem „prebirati“ po mislima koje su to do sada značajne ličnosti Srebrenice.³ Krenem od srednjovjekovlja. Prvo sam se sjetio Juraja Dragišića (1450-1520), bosanskog franjevca, filozofa i skolastika. Sjetim se, također, da je o njemu pisano i da ja nemam tu šta novo reći.⁴ Pređem cijeli osmanski period više od 400 godina i ne „nađem“ nikoga zapisanog u „zvaničnoj“, oficijelnoj historijskoj literaturi napisanoj na bosanskom jeziku. Ama baš nikoga. Da li je to moguće? Ako jeste, a jeste, zašto je to tako? Iz austrougarskog perioda sjetim se imena Hadži Hasan-age Selmanagića, zemljoposjednika i političara.⁵ Sjetim se zatim Zvonimira Šubića (1902-1956), Srebreničanina, romanopisca i pripovjedača. I on je skoro zaboravljen u bosanskohercegovačkoj književnosti, ali se ipak o njemu bar nešto zna.⁶ Osnovna škola i gimnazija koje sam pohađao prije

1 E. H. Carr, *What is History*, New York 1965, 84.

2 Naučni radovi uvaženih profesora sa studentskog Odsjeka za historiju: Adnana Jahića, Seada Selimovića, Senaida Hadžića i Izeta Šabotića, predstavljaju, ne samo značajna historijska djela, već istovremeno imaju izuzetnu sociološku vrijednost, prije svega u prevladavanju „predrasudne historiografije“ u dosadašnjim interpretacijama bosanskohercegovačkog društva i njegove države.

3 Na prvu pomisao mislio sam da ih ima mnogo iz razloga što je Srebrenica jedano od najstarijih gradskih naselja u Bosni i Hercegovini.

4 Opširnije pogledati: Bazilije Pandžić, *Život i djela Juraja Dragišića, Dobri pastir*, God. XXVI, svezak I-II, Sarajevo 1976.

5 Nismo uspjeli saznati godinu rođenja i smrti Hadži Hasan-age ali se pouzdano zna da je 1900. godine bio načelnik opštine Srebrenica. Opširnije pogledati: Adib Đozić, Rusmir Djedović, Čaršija u Srebrenici krajem 19. stoljeća, Edicija *Monumenta Srebrenica*, knjiga 4, Srebrenica kroz minula stoljeća, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla-Srebrenica 2015, 133-170.

6 Značajnija djela ovog Srebreničanina su: Roman, „Kad se carstva mijenjaju,“(1955) i zbirke pripovijedaka: „Fazlića potok“ (1934) i „Heroj u papučama“ (1935).

rata protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992. godine nosile su nazive Mihajlo Bjelaković (1912-1944)⁷ i Midhat Haćam (1917-1942).⁸

Iz ovog kratkog pregleda znamenitih ličnosti iz Srebrenice nameće se nekoliko zaključaka. Kao prvo, historija znamenitih ličnosti ovoga grada nedovoljno je istražena. Grad sa višestoljetnom tradicijom, zasigurno, je imao mnogo više značajnih ličnosti nego što ih je zabilježila „zvanična“ historija. Druga karakteristika „historijskog pamćenja“ historije, ne samo Srebrenice, već i cijele Bosne i Hercegovine, jeste „historijsko neznanje“ historije bosanskog društva u vrijeme egzistencije Bosne u Osmanskom carstvu. To se posebno odrazilo na historiju Bošnjaka i na njihovo kolektivno pamćenje o sebi i formiranje kolektivne samosvijesti na osnovu sekundarnih izvora srpske i hrvatske predrasudne historiografije. Takvo stanje valja prevladati zajedničkim naporima historije i sociologije, izučavajući istovremeno konkretne društvene pojave prošlosti, što je primarni zadatak historije i objašnjavati njihove zajedničke i opće karakteristike, te zakonitosti razvoja u sadašnjosti, što je primarni zadatak sociologije. Stav Emila Durkheima izrečen još 1908. godine uzimam kao teorijsko-metodološko polazište za ovaj rad a on glasi: „Ne postoji ništa u mom sociološkom znanju da je vrijedno tog imena što ne bi imalo historijski karakter. Ne postoje dva metoda ili dva shvaćanja. Ono što je istina za historiju biće i za sociologiju.“ Iz naprijed navedenih razloga odlučio sam se da, na osnovu raspoloživih pisanih dokumenata i vrlo vjerodostojnog usmenog porodičnog sjećanja, napišem tekst o Hadži Husejnu eff. Doziću,⁹ kadiji iz Srebrenice iz druge polovine 19. stoljeća, neopravdano zapostavljenom i skoro nepoznatom u našoj historiografiji, iako, vidjećete, u nastavku teksta, predstavlja jednog od najpismenijih i najučjenijih ljudi svoga vremena, ne samo u Srebrenici, već i u Bosni i Hercegovini.

Znamenite ličnosti Bošnjaka iz historije Bosne i Hercegovine „istjerale“ su dvije predrasudne historiografije. Jedna je srpska i hrvatska nacionalno-predrasudna historiografija po kojoj nema ni Bosne ni Bošnjaka, ni bosanskog jezika, ni bilo čega bosanskog. Po toj historiografiji sve je u Bosni i Hercegovini srpsko, odnosno hrvatsko u zavisnosti koja historiografija piše o Bosni. Druga predrasudna historiografija je ona ideološko-komunistička, čiju osnovu čini ideologija lijevog mesijanizma. I po historiografiji lijevog mesijanizma nema Bošnjaka, posebno onih koji su se obrazovali, pisali i stvarali na orijentalnim jezicima, što je bio slučaj sa cijelim osmanskim periodom. Ličnosti iz tog perioda, dominantno su portretirane kao „ostaci turskog feudalizma“, „bosanske poturice“, „sveta čiji je duhovni život stegnut i izviteren“...“sredini u kojoj je umetnost nepoznata.“¹⁰ I srpska i hrvatska

7 Narodni heroj NOB-e, poginuo u borbi sa ustašama 1944. godine u Srebrenici. Rođen u selu Vidrići, opština Sokolac.

8 Narodni heroj NOB-e, rođen u Bratuncu, geometar po zanimanju, zamjenik komandanta Muslimanskog bataljona Romanijskog partizanskog odreda. Poginuo na Konjuh planini kod Kladnja 1942. godine.

9 Kadija Hadži Husejn eff. Dozić-Ruhi, pradjed je autora ovoga teksta.

10 I. Andrić, *Na Drini ćuprija*, Svjetlost, Sarajevo 2012, 230.

predrasudna historiografija i ideološko-komunistička predrasudna historiografija imaju zajedničku polaznu matricu mišljenja, kada je u pitanju obrazovna, naučna i kulturna djelatnost Bošnjaka u Osmanskom periodu, a nju je najjasnije izrazio Ivo Andrić u stavu: „njihova delatnost-i onda kada nije bila beznačajna i kada je svakako zasluživala pažnju-ne može biti predmet našeg rada jer su oni po jeziku i po duhu pripadali sferi druge kulture.“¹¹ Nadam se, da nam je sada jasnije zašto su mnogi znameniti Bošnjaci „izbačeni“ iz historije, ne samo, Srebrenice, već i iz historije Bosne i Hercegovine, koju valja nanova pisati, ne po matrici i logici predrasudne historiografije već po logici objektivne bosanskohercegovačke stvarnosti onakve kakva je ona uistinu bila.¹² Nadam se da je ovaj rad jedan skroman doprinos tom naporu, ali i putokaz za buduće istraživače historije Bošnjaka i Bosne i Hercegovine.

Kraća biografija kadije hadži Husejna eff. Dozića Ruhi

Kadija¹³ Husejn¹⁴ Đozić rođen je u Srebrenici 1235. hidžretske godine,¹⁵ odnosno, 1820. godine po sadašnjem računanju vremena kao prvo muško dijete Abdullatifa Đozića.¹⁶ Dobio je ime po djedu, jer je Abdullatifovom otacu bilo ime

11 I. Andrić, *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, Banja Luka 1995, 117.

12 „Bošnjačko-muslimansku misao u osmanskome periodu moguće je proučavati kao autonomnu misao, jer je, u osnovi, ona bez dodira sa bošnjačko-pravoslavnom i bošnjačko-katoličkom mišlju kako zbog jezika (pisalo se na turskom, arapskom i perzijskom), tako i zbog diferencijacija u preokupirajućim temama, te u kvalitetu i prirodni dostupnog znanja i općeg obrazovanja. No, moderne znanstvene discipline u Bosni i Hercegovini, ako bi se to htjelo istražiti, imaju svoj korijen u bošnjačkoj socijalnoj misli upravo u osmanskome periodu.“ Esad Zgodić, *Bosanska politička misao, austrougarsko doba*, DES, Sarajevo 2003, 8.

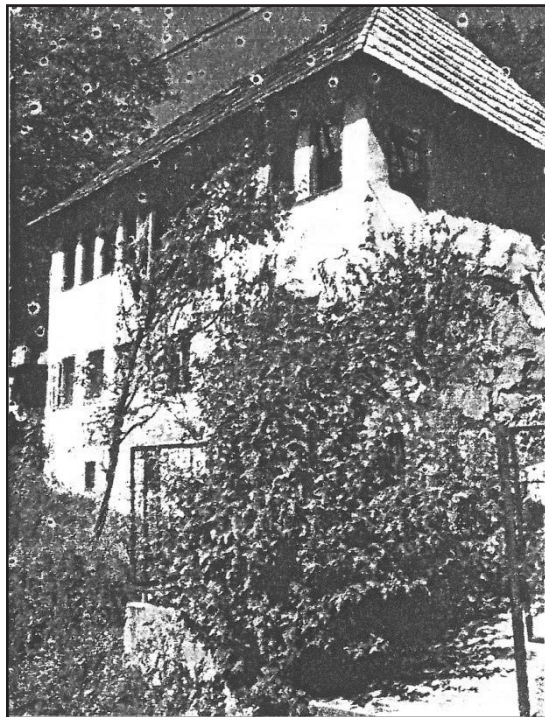
13 Radi razumijevanja složenosti, nivoa stručnosti i društvene važnosti profesije kadije, koji je vršio sudske poslove na području jednog kadiluka u osmanskome periodu, neophodno se u najkraćem upoznati sa stručnim i moralnim osobinama potrebnim za obavljanje posla kadije, te nadležnostima koje kadija ima. „KADIJA (a. qadi), sudac, koji je prema islamskom pravu pozvan odlučivati o svim sporovima kada je u pitanju građansko ili kazneno pravo... Kadija mora, prema zakonu, biti učeni musliman besprjekornog života (*adl*), temeljito upoznat s propisima svetog prava... Dužnost kadije nije bila samo dijeljenje pravde, već upravljanje pobožnim zakladama (*waqf*) i dobrima siročadi, slaboumnih i sličnih osoba. Često im je padalo u dužnost sastavljanje ženidbenih ugovora za žene bez muškaraca u obitelji, itd. Glavni kadija u gradovima bio je jedan od visokih službenika.“ Nerkez Smailagić, *Leksikon Islama*, Svjetlost, Sarajevo 1990, 306. (dalje: N. Smailagić, *Leksikon Islama*).

14 Na bosanskom jeziku ime ima značenje: ljepuškast, ljepotančić,

15 Ovaj i svi drugi podaci korišteni u tekstu su iz Popisnog deftera 1850/1851. godine, za mahaluh Kizildere (Crvena rijeka/potok) u Srebrenici. Arhiv Republike Turske, No. 5951, 011-014, Istanbul. Prijevod na bosanski jezik napisao mr. Kemal Nurkić. Iz pomenutog Popisnog deftera spoznajemo da je 1851. godine u mahali Crvena rijeka u Srebrenici živjelo 21 porodica i sve su bile islamske vjere.

16 Od ukupno 21 porodice koliko je tada živjelo u mahali Crvena rijeka samo je porodica Abdullatifova sa prezimenom Đozić. U isto vrijeme u mahali Hadži Iskender živjele su dvije porodice Đozića i to porodica Mula Saliha sina Mustafe, bez muških članova domaćinstva, i porodica Đozić Ismaila, također, sina Mustafe. Salih je imao 40 a Ismail 50 godina. Da li su Mula Salih i Ismail bili braća, jer im se otac zvao Mustafa, što je velika vjerovatnoća, nije u potpunosti dokazano. U

Husejn. Hadži Husejnov otac Abdullatif rođen je u Srebrenici 1206. hidžretske godine odnosno, 1790. godine.¹⁷ Pored kadije hadži Husejna Abdullatif je imao

Prilog 1. Kuća kadije Dožića.
(Slikao: Adib Dozić, 2015).

još tri sina. Hasana, rođenog 1241. hidžretske godine, odnosno 1825. godine, Ali(ju) rođen 1247. hidžretske godine, odnosno 1831. godine, te Mustafu rođenog 1249. hidžretske godine, odnosno 1833. godine, po sadašnjem računanju vremena. Hasan se spominje samo kao dijete i drugih podataka o njemu kasnije nema. Hadži Ali efendija, poznatiji kao Alefendija, bio je imam i muderis u Srebreničkoj medresi. Najviše škole toga vremena završio je u Istanbulu. Najmlađi brat Hadži Husejnov, Mustafa Dozić, također, je bio kadija u Srebrenici 1883, 1884. i 1885. godine.¹⁸ Nije poznato gdje je, i da li je negdje, obavljao kadijsku službu za vrijeme Osmanske uprave Bosnom.

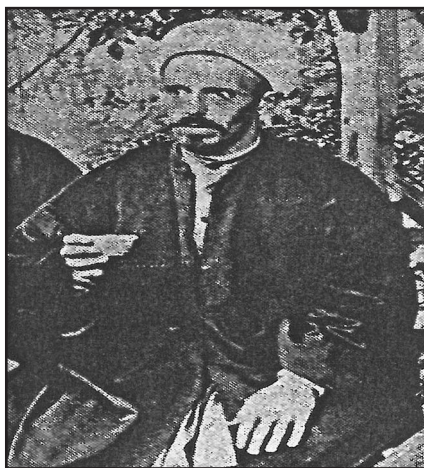
U popisnom defteru iz 1851. godine nisu popisivani ženski članovi domaćinstva, te nismo mogli spoznati ime majke kadije Husejna niti njegovih sestara. Prema porodičnom usmenom predanju kadija Husejn je imao i sestru po imenu Hafa, a da li joj to bilo pravo ili skraćeno ime nije poznato.

kom su srodstvu bili sa Abdullatifom Dozićem iz Crvene rijeke nije precizno utvrđeno iako se po sačuvanom usmenom porodičnom predanju tvrdi da su Mustafa Dozić i Abdullatif bili braća. Opširnije pogledati u: Kemal Nurkić, Popis stanovništva mahale Crvena rijeka u Srebrenici 1850/1851. godine, *Monumenta Srebrenica – istraživanja, dokumenta, svjedočanstva*, knjiga 7, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla –Srebrenica 2018. i Kemal Nurkić, Bošnjačko-muslimansko stanovništvo Hadži Iskender mahale u Srebrenici polovinom XIX stoljeća, *Monumenta Srebrenica*, knjiga 8, Tuzla-Srebrenica 2019.

¹⁷ U historijskim izvorima, 1790. godine u gradu Blagaju na Buni spominje se ime Hasan Dozić. Da li su u srodstvu bili Hasan Dozić iz Blagaja i Abdullatif iz Srebrenice za sada nije poznato. O blagajskim porodicama piše Hivzija Hasandedić, između ostalog: „Spisak blagajskih porodica za koje se u registrima izričito navodi da potječu iz Blagaja. Kod svake porodice naveli smo ime najstarijeg poznatog člana i godinu kada se prvi put spominje *Prilozi za istoriju Blagaja u doba Turske vladavine*, Dozić Hasan 1970, Đozo Husejin 1731.....“ H. Hasandedić, *Godišnjak društva istoričara*, br. XX/1970-71, Sarajevo, 242.

¹⁸ Pogledati: *Bošnjak* za 1883, 1884. i 1885. godinu, ili *Šematizam svijeh oblasti u Bosni i Hercegovini*, Zemaljska štamparija, Sarajevo.

Neophodno je napomenuti da je djed kadije Husejna, po kome je on dobio ime, Husejn bio imam džamije u Crvenoj rijeci koja je još nazivana Šarena ili Đozića džamija. Iz prezentiranih podataka, nedvosmisleno, se vidi da je kadija Hadži Husejn eff. Đozić Ruhi, poticao iz vrlo obrazovane familije, koja je svoje obrazovanje sticala u Istanbulu u školama najvišeg ranga toga vremena.¹⁹ Kadija hadži Husejn Đozić školovao se u Istanbulu. Završio je Mektebi hukuk. U to vrijeme to je bio najviši nivo pravnog obrazovanja, što je za to vrijeme, polovina 19. stoljeća, bila rijetka pojava u Bosni i Hercegovini.²⁰ „Još i danas se spominje, da je Hadži Husejn bio veliki dobrotvor u izgradnji puteva u Srebrenici i okolini. Veli se da je pored turskog, dobro poznao, odnosno govorio njemački i francuski jezik.“²¹ Zaista, rijedak, obrazovni kvalitet i u današnjem vremenu. U usmenoj porodičnoj tradiciji, prenosi se da je kadija hadži Husejn govorio još i arapski i poznao perzijski jezik, što je i razumljivo zbog vrste studija i mjesta školovanja. Nakon završenih studija u Istanbulu Hadži Husejn se vratio u Srebrenicu. Ženio se dva puta. Prva žena mu je, prema predanju, bila Turkinja čije ime nije upamćeno, najvjerovatnije se sa njom upoznao za vrijeme školovanja u Istanbulu. Sa prvom ženom je imao dvije kćerke: Bejdu i Timu. Ne raspoložemo nikakvim podacima o njima. Nakon smrti prve žene, dugo se nije ženio. U svojim pedesetim godinama oženio je drugu ženu Kadiru Mandžić iz sela Gladovići, općina Srebrenica. Druga žena, Kadira, bila je mnogo mlađa od njega, prema usmenom predanju bila je mlađa više od 30 godina. Sa ženom Kadrom imao je osmoro djece, tri kćerke: Abida, zvana Bida, Zahida, zvana Zada i Safija (1885-1949) i pet sinova: blizanci Haki(ja) (1871-1934) i Abdulah,²² Mehmed, zvani Meho, umro 1938. ili 1939. godine, Ahmet, zvani Ahmo, umro 1950. godine

Prilog 2. Sin kadije Dozića
Haki ef. Dozić (1872-1934).

19 Opširnije o obrazovnim karakteristikama familije Đozić iz Srebrenice pogledati u: Adib Đozić, Srebreničke džamije i imamska familija Đozić, Zbornik radova: *Kulturno-istorijsko naslijeđe Srebrenice kroz vijekove*, JU Arheološki muzej „Rimski municipium“ Skelani Srebrenica 2012, 146-163. Napomenimo ovom prilikom samo činjenicu da je u familiji Đozić bilo 8 hafiza Kur'ana, od kojih su četvorica nosila ime Salih, što predstavlja jedinstven slučaj u Bosni i Hercegovini, najvjerovatnije i šire.

20 Opširnije pogledati: Fikret Karčić, *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma*, Islamski teološki fakultet, Sarajevo 1990; H. Mehmed Handžić, Pogled na sudstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme turske vlasti, *El-Hidaje*, God. IV, br. 4-5, Sarajevo 1940, 109-117. (dalje: H. M. Handžić, *Pogled na sudstvo u BiH*).

21 Hivzija Suljkić, Spomenici islamske kulture u Srebrenici, *Islamska misao*, God. XI, br. 123, Sarajevo 1989, 45.

22 Haki(ja) i Abdulah, studirali su u Istanbulu. Po završetku školovanja Haki(ja) se vratio u Srebrenicu, a Abdulah efendija je ostao u Istanbulu na službi. Haki(ja) efendija je bio posljednji muderis medrese u Srebrenici. Tu funkciju je obavljao od 1896. do 1925. godine.

i najmlađi sin Vehbija (1888-1941). Neophodno je istaći da je kadija Husejn, pored pravnog znanja i znanja nekoliko svjetskih jezika stekao još jedno visoko znanje i diplomu iz oblasti tesavufa. Hadži Husejn je bio Šejh²³ Nakšibendijskog tarikata²⁴ sa duhovnim zvanjem „Šemsi-ve Ruhi“.²⁵ U najslobodnijem prijevodu na bosanski jezik ova titula znači „sunce duše/duha“. Iz tih razloga on se i zvanično na dokumentima češće potpisivao kao Husejn Ruhi nego kao Husejn Đozić, jer je za njega bila važnija duhovna od svjetovne diplome, značajnija duhovna suština života od materijalne.²⁶ Dva puta je išao na hadž.²⁷

Posao kadije obavljao je u Ljubinju,²⁸ Nikšiću i Srebrenici. Iza Hadži Husejna nije ostalo mnogo pisanih dokumenata, niti knjiga, jer su izgorjeli i razneseni u mnogobrojnim stradanjima Bošnjaka Srebrenice. Od sačuvanih pisanih dokumenata, na osnovu kojih možemo iz izvora prvog reda spoznati mnoge društveno-historijske činjenice bosanskohercegovačkog društva druge polovine 19. stoljeća, prije svega mislimo na sačuvane sudske sidžile Šerijatskog suda iz

23 „U muslimanskom vjerskom bratstvu, *tariqa*, naslov šejha je osobito pun značenja: šejh je starješina derviškog reda.“ N. Smailagić, *Leksikon Islama*, 576.

24 „*TARIKA*..., kod jugoslovenskih muslimana: tarikat. Ova arapska riječ, koja znači, „put“, „staza“, kod islamskih mistika zadobila je dva međusobno povezana značenja. 1) U devetom i desetom stoljeću n.e. bila je to metoda moralne psihologije u svrhu praktičkog upućivanja osoba koje su osjećale mističku vokaciju. 2) Nakon 11. stoljeća, to postaje čitav sustav obreda za duhovno uzdizanje zajednice u raznim vjerskim (mističkim, derviškim) redovima, čije je utemeljenje u to doba započelo.“ N. Smailagić, *Leksikon Islama*, 593. Do danas se u islamskom svijetu razvilo više tarikata, kao npr. Bektašije, Halvetije, Kaderije, Mevlevije, Nakšibendije, Rifaije, Šazlije i drugi. Nakšibendije su dobili ime po šejhu Muhamedu Behauddinu el- Buhariju Nakšibendiju (1389) iz Uzbekistana. Nakšibendije karakteriše jak naglasak na hizmetu-služnju (islam, zajednici, džematu, tekiji). Karakteriše ih i to što lanac prenošenja znanja od Poslanika, alejhi-selam, ne ide samo preko Alije, r.a. već i preko Ebu Bekra, r.a. Osnova ovoga tarikata je čuvanje Šerijata.

25 Značenje pojma „Šems“ u sufizmu vezuje se za Šemsudina Muhameda, sufiiju iz 13. stoljeća i velikog prijatelja Džalaludina Rumija koji mu je posvetio veliku zbirku mističko-lirskih pjesama pod nazivom „Divan-i Šems-i Tabriz“ (Divan Šemsa iz Tabriza). „Ime Šemsa pojavljuje se gotovo u svim gazelima. Sve nas to navodi na zaključak da je Šems morao biti čovjek od izvanredne psihološke moći da vrši uticaj na velike umove svoga vremena kakav je bio Rumi.“ Opširnije u: Džemal Čehajić, Neke karakteristike učenja Galaludina Rumija i nastanak derviškog reda Mevlevija. Mevlevije u Bosni i Hercegovini, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXIV/1974, Sarajevo 1976, 87.

26 Poznate su riječi Šejha Nakšibenda: „Vanjsko je za svijet, unutrašnje za Boga.“ Najvjerovatnije je to bio životni moto kadije i šejha hadži Husejna Đozića Ruhija.

27 Iz Osmanskog popisa stanovništva 1850/51. godine za mahalal Crvena rijeka u Srebrenici pored imena Husejn Đozić, koji ima 31 godinu, stoji da je hadži i efendi. Te činjenice govore da je išao na hadž i da je imao završeno visoko obrazovanje.

28 Hivzija Suljić, kada navodi „kronološkim redom spisak ljubinskih kadija“ od 1592. do 1877. godine navodi za godinu 1876. i 1877. ime Husein Ruhi. Hivzija Suljić, *Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini*, El-Kalem, Sarajevo 1990, 107-108. i H. Hadžibegić, u fus noti broj 6, u pomenutom tekstu piše: „Iz dopisa upućenog bos. Vilajetu od strane ministarstva finansija od 15. safera 1295. god. (20. II 1878. vidi se, da je Husejn Ruhi Efendi, nakon povratka iz Nikšića, postavljen za naiba u Ljubinju početkom zulhidžeta 1294 g. (7. XII 1877) uz mjesečnu platu od hiljadu groša. Vilajetski arhiv br. 58/78.“ Hamid Hadžibegović, Opsada Nikšića 1877. godine prema izvještaju Nikšićkog naiba, *Istorijski zapisi*, Knj. IV, sv. 1-3, 1949, 214. (dalje: H. Hadžibegović, *Opsada Nikšića 1877. godine*).

Srebrenice za 1887. godinu,²⁹ čiji je autor, upravo, kadija Husejn Đozić Ruhi,³⁰ te (službenog) *Izveštaja Nikšićkog naiba* od 11. septembra 1877. godine, koji je napisao „Nikšićki naib“³¹ Husejn Ruhi, a u stvari se radi o hadži Husejnu eff. Doziću, kadiji iz Srebrenice. Ovaj, vrlo važan i rijedak, dokument koga je pisao Bošnjak iz Srebrenice, o opsadi, odbrani i padu Nikšića, do sada nije objavljivan u Bosni i Hercegovini,³² te ga iz tih razloga, ovom prilikom, želimo u cjelosti prezentirati, na osmanskom/turskom jeziku i u prijevodu Hamida Hadžibegića na bosanskom jeziku. No prije toga, napomenimo, da je kadija hadži Husejn Đozić Ruhi, bio i veliki zemljoposjednik,³³ koji je pored kadijskog posla i lično obrađivao

29 Fotokopije sidžila suda iz Srebrenice nalaze se u Arhivu Tuzlanskog kantona. Na bosanski jezik prevela ih je Edina Ustavdić. Pogledati: Tufan Gunduz, *Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil (1641-1883)*, JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih zaposlenika TK, Tuzla 2008. (dalje: T. Gunduz, *Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil*).

30 Hadži Husejn eff. Đozić, bio je kadija, šerijatski sudija, u Srebrenici: 1886, 1887, 1888, i 1889. godine. Pogledati: *Bošnjak* za 1886, 1887, 1888. i 1889. godinu, ili *Šematizam svijeh oblasti u Bosni i Hercegovini*, Zemaljska štamparija, Sarajevo.

31 Želimo u najkraćem pojasniti šta znači sudijska titula „naib“. „Zapravo ima tri vrste šerijatskih sudija: mula, obični kadija, i naib. Mula je kadija u većim gradovima, zapravo centrima pokrajina, koji može da ima osim grada u kome sjedi i njegove okolice još nekoliko nahija u koje šalje svoje zamjenike (naibe), koje on lično svojim dekretom postavlja. U cijeloj Bosni i Hercegovini bio je samo jedan mula. To je sarajevski kadija, koji se zvao bosanskim mulom.“ H. M. Handžić, *Pogled na sudstvo u BiH*, 110.

32 Kao historijski dokument: *Izveštaj nikšićkog naiba* do sada je dva puta objavljivan. Oba puta u Podgorici u Crnoj Gori i oba puta u prijevodu Hamida Hadžibegića. Prvi put je objavljen u: *Istorijski zapisi*, God. IV, br. 1-3, 1949. godine i drugi put u: *Almanah*, časopis za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-istorijske baštine Muslimana-Bošnjaka, br. 11-12, Podgorica 2000. Rad je objavljen pod naslovom: *Opsada Nikšića 1887. godine prema izvještaju nikšićkog naiba*.

33 Hadži Husejn Đozić je posjedovao veliku kuću sa okućnicom u središnjem dijelu mahale Crvena rijeka u Srebrenici na k.č. 1/414. Opširnije pogledati u: Adib Đozić, Rusmir Djedović, Mahala Crvena rijeka u Srebrenici krajem 19. stoljeća, *Monumenta Srebrenica*, knjiga 2, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla-Srebrenica 2013, 39-75. (dalje: A. Đozić, R. Djedović, *Mahala Crvena rijeka u Srebrenici krajem 19. stoljeća*). Pored kuće u mahali Crvena rijeka Hadži Husejn Đozić imao je još dvije kuće, čardak i vodenicu u naselju Bjelila, te jednu kuću sa voćnjakom u naselju Biljeg. Naselje Bjelila teritorijalno se nalazi u dvije K.O. i to Srebrenica i Bajramovići. Biljeg pripada K.O. Orahovica. U katastarskim opštinama Bajramovići, Orahovica i Viogor Husejn Đozić imao je po nekoliko hektara zemljišta, oranica, livada, voćnjaka i šuma. U naselju Bjelila jedna Hadži Husejnova kuća nalazila se na k.č. 254/2, a druga na k.č. 254/3 dok se vodenica nalazila u neposrednoj blizini kuća na k.č. 254/4. Opširnije pogledati u: Rusmir Djedović, Naselje Bajramovići na razmeđu 19. i 20. stoljeća, *Monumenta Srebrenica*, knjiga 4, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla-Srebrenica 2015, 171-194. Naselja Bjelila, Biljeg, Rosulje, Muzurović, lokalitet Gredine, bila su neposredno teritorijalno naslonjena na Srebrenicu iako su pripadala različitim katastarskim opštinama teritorijalno su činila povezanu zemljišnu cjelinu. Zemljišne posjede Hadži Husejn Đozić imao je i u nešto udaljenijim mjestima kao što su zemljišni posjed na planini Vranić, k.č. 67/1 u K.O. Viogor i zemljišni posjedi oko sela Likari (k.č. 67/1 Površje, k.č. 67/2 Površje, i k.č. 72/4 Površje, te k.č. 20/3 Ravan i k.č. 92 Zanic). Opširnije pogledati u: Rusmir Djedović, Adib Đozić, Naselja Orahovica, Viogor i Buće kod Srebrenice krajem 19. stoljeća, *Monumenta Srebrenica*, knjiga 5, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla-Srebrenica 2016, 85-134. i Rusmir Djedović, Adib Đozić, Naselja Fojhar, Gostilj i Likari kod Srebrenice krajem 19. stoljeća, *Monumenta Srebrenica*, knjiga 7, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i

zemlju. Posebno se isticao u uzgoju autohtonih bosanskih sorti jabuka i krušaka. Poznate voćnjake hadži Husejn je imao u naseljima Bjelila i Biljeg, koji su u narodu poznati i još pod nazivima Doze ili Zabojna. Do dana današnje su se održala neka stabala jabuka i krušaka koje je za života uzgajao kadija hadži Husejn Ruhi.

Prilog 3. Nišan na mezaru kadije Dozića.
(Slikao: Adib Dozić, 2017).

Prilog 4. Jabuka u naselju Dozići (Biljeg),
stablo koje je okalemio kadija Dozić.
(Slikao: Adib Dozić, 2017).

Izvjestaj Husejn Ruhi Efendije (Dozića) o opsadi Nikšića 1877. godine³⁴

„Borbe i događaji od početka napada Crnogoraca na mjesto Nikšić do njegovog kraja prema mojim zapažanjima iznosi se prilično vjerno u devet odlomaka kako slijedi.³⁵

prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla-Srebrenica 2017, 175-213.

³⁴ Dajući kraće obrazloženje o opsadi grada Nikšića 1877. godine koja je trajala od 9. jula do 27. augusta, H. Hadžibegić navodi da je opsadu u svojim memoarima: „Opsada grada Nikšića 1877. godine“ opisao Vojvoda Gavro Vuković, te ističe da „o toku opsade postoji još jedan neobjavljeni dokument. To je izvještaj nikšićkog naiba Husejn Ruhi Efendije, koji je za vrijeme opsade bio u Nikšiću. On je taj svoj izvještaj napisao na turskom jeziku i poslao ga 11/23. septembra 1877. godine hercegovačkom mutesarifu, koji ga je dalje sproveo bos. Vilajetu, a ovaj predsjedništvu vlade u Carigradu.“ H. Hadžibegić, također, pojašnjava kako je sačuvan ovaj dokument, gdje se nalazi i ko je, u stvari, nikšićki naib Husejn Ruhi. „Tada je u vilajetu bio pisar naš poznati kroničar Kadić Muhamed (Enveri) i on ga je prepisao i to u dva primjerka: jedan za vilajet, a drugi za se. Ovaj drugi prepis on je priključio svojoj kronici, gdje ga je također u cjelosti unio. Na kraju je dao napomenu o Husejn Ruhi Efendiji, da je iz Srebrenice i da se je zvao Dozić“ H. Hadžibegović, *Opsada Nikšića 1877. godine*, 214. Usmena porodična tradicija, je sačuvala ovo pamćenje i u potpunosti se podudara sa Hadžibegićevim tvrdnjama. Zapamćeno je još, u usmenom predanju, da je sinove blizance: Haki(ju) i Abdulaha, koji su tada imali 5 ili 6 godina iz Nikšića donio u sepetima na konju.

³⁵ Fusnote u tekstu u potpunosti ćemo preuzeti onako kako je komentarisao H. Hadžibegić. Naš kraći komentar na tekst daćemo u narednom poglavlju rada.

Prvi odlomak – Carska vojska pod zapovjedništvom maršala Sulejman-paše krenula je iz Nikšića petog juna devedeset treće godine.³⁶ U maršalovoj zapovijesti, koja je stigla devetnaestog spomenutog mjeseca, javljeno je, da je s potpunom pobjedom prošla kroz klanac Istorok (Ostrog)³⁷ i da se sastala sa skadarskom vojskom te da će odatle krenuti na Reku (Rijeku) i Cetinje. Upravo kada se očekivao takav pokret carske vojske, Brđani³⁸ su dvadeset sedmog juna ispalili iz klanca Istorok (Ostrog) 21 prazni top. I toga dana dosta je se Crnogoraca spustilo u pustinju Islivje (Slivje), koja se nalazi na desnoj strani Nikšića. Kada je nekoliko ljudi od nikšićkih građana otišlo i pitalo za uzrok ispaljivanja topova, rekli su, da je Rusija prešla Dunav, da je carska vojska otišla prema Balkanu i da pucaju iz topova radi veselja. Slijedećeg dana Crnogorci koji su se tamo spustili počeli su da se razilaze po pustari Islivje (Slivje) i da kose i kupe livade, koje se tu nalaze, te da se polako približavaju Nikšiću i da se razilaze po stranama Ozrenika i Gladine (Klačine).³⁹ Od toga dana do osmog jula proveli su vrijeme u košenju livada Islivja (Slivja), Ozrenika i Studenice (Studenci).

Drugi odlomak – Osmog jula nekoliko Crnogoraca napalo je na bataljonske životinje vodonoše i na životinje građana, koje su pasle na mjestu zvanom Ištedim (Štedim), koje se nalazi na sjeverozapadnoj strani Nikšića, i stupili u borbu s tri vojnika koji nose vodu i s nekoliko građana, koji su se tu nalazili. Jednog su vojnika vodonošu lako ranili u desnu ruku, a od građana su ubili Ahmedagu i oteli i odveli tri životinje vodonoše. Nakon toga se je opazilo, da se Crnogorci skupljaju na jedan brijeg na spomenutoj strani i da prave utvrđenja. Da bi se odatle odbili, ispaljeno je iz carske tvrđave pedeset topova, te su s tog mjesta odbačeni i odbijeni.

Sutradan devetog Crnogorci su se približili sa svojom djecom i porodicama na tri hiljade koraka udaljenosti od Djevojačke kule („Kiz kulesi“), koja se nalazi na mjestu zvanom Čađalica, postavili šatore i tu se nastanili. Kad je primijećeno, da kose livade koje se nalaze na tom mjestu, to se nije moglo podnijeti, te je odmah iz tvrđave odvučen jedan top na spomenuto mjesto i ispaljeno nekoliko zrna na njih. Ali obzirom da je udaljenost bila velika, od tog nije moglo biti dejstva. Zato je na spomenuto mjesto dovučen drugi, naime jedan od krupovih topova, što ih je ostavio maršal Sulejman-paša prilikom svoje posjete Nikšiću. I kada je ispaljeno 20 zrna, Crnogorci koji su tamo bili došli nisu se mogli održati te su pobjegli, pošto su im stradala dva čovjeka i jedan konj.

36 Zapravo 1293. finansijske godine („senei mailiye“), tj. 5/17. juna 1877. godine. U ovom izvještaju dani su označavani po starom kalendaru.

37 Naša mjesta Ostrog, Slivje i Štedim u izvještaju se navode prema turskom izgovoru Istorok, Islivje, Ištedim.

38 Na nekim mjestima izvještaja stoji Brđani („Daglu-lar“), a na drugim Crnogorci (Karadaglu-lar). Knjaz Nikola naziva se većinom „knjaz“, a na nekim mjestima „princ“. U drugim turskim dokumentima susreće se izraz „Reisi Cebel“, što znači „Glavar Brda“.

39 Prevod je vršen prema prepisu izvještaja upućenog vilajetu. U njemu je napisano Gladžina, što se arapskim pismom piše slično kao Klačina.

Deseti dan tekućeg mjeseca došao je opet u selo Ozrenik (Ozrenići, Ozrinići), koje se nalazi sat i po daleko od Nikšića, neki po imenu Jefto,⁴⁰ po položaju načelnik navodno u rangu mutesarifa, i pozvao graničnog konjanika Edhema i njegovog brata Adema iz Nikšića, koji su se zadesili na toj strani kao straža koja obilazi. Prilikom razgovora on im je saopštio, da će crnogorski knjaz Nikola doći na Nikšić, da će dovesti topove i sa svom snagom udariti na Nikšić. „U vezi stim – rekao je on – mi s vama živimo kao susjedi toliko vremena, nemojte uništavati svoju djecu. Da uzalud ne prolijevamo krv, vrijeme je tako došlo. Uistinu na zemlji nema vladara kao što je vaš car. Kad bi skupio cigane koji se nalaze u carskoj zemlji i uputio ih na Crnu Goru, mogao bi Crnogorce natjerati na poslušnost. Ali šta da se radi, kad Rusija napreduje od strane Dunava i Anadolije i pošto je ugrozila uzvišenu državu (Devleti Aliye), to je ona (Turska) sve svoje snage tamo uputila. Šta više Osman-paša je s vojskom otišao prema Dunavu. Kad se ovo znade, onda nema nikakva smisla uzalud krv proljevati. Knjaz vas voli i on će se smilovati, neće se dirati u vaš imetak, u vašu čast i poštenje. Dođite, predajte se na vrijeme. Pozdravite s moje strane nikšićke begove i age i ovako im recite, neka dođu i neka se predaju. Sutra da se ponovo ovdje sastanemo s vama i s begovima i agama koji žele.“ On je time završio govor, pa su se razišli. Iako su ovu vijest imenovani Edhem i Adem razglasili u Nikšiću, niko to nije poslušao niti uvažio. I slijedeći dan niko nije otišao na spomenuto mjesto na razgovor.

Treći odlomak – Jedanaesti dan tekućeg mjeseca. Brđani su uputili jedan odred svojih snaga prema Gornjem Polju, koje se nalazi sat i po udaljenosti od Nikšića, i opkolili kule regularne vojske koje se tu nalaze. Pošto su postavili četiri topa te ih porušili, zarobili su sve carske vojnike, koji su ih čuvali, i zadržali ih u selu Župa. Na to su graničari koji su se nalazili u kuli Glačnici (Klačini),⁴¹ obzirom na njenu udaljenost od Nikšića i uvidjevši da se ovakvom pritisku Brđana neće moći oduprijeti, zapalili spomenutu kulu noću oko tri sata i uzevši sa sobom municiju i državne stvari koje su bili u mogućnosti nositi i došli su bez sukoba u Nikšić.

Te su noći (Crnogorci) zauzeli Trebisli (Trebjesu, Trebješku) glavicu, koja je na istočnoj strani od varoši Nikšić, a nalazi se na hiljadu i po koračaja udaljenosti od Nikšića, te su napravili tvrđave za topove i puške.⁴²

Četvrti odlomak – Trinaeste noći spomenutog mjeseca postavili su četiri topa u dva topovska utvrđenja, koja su napravili na sjeveroistočnoj strani od kule „Na mostu“ („Kopru-basi kulesi“) na 1.200 koraka udaljenosti od te kule, koja se nalazi na sjevernoj strani Nikšića u udaljenosti od deset minuta.

40 Jevto Miletin Nikolić, čuveni junak i načelnik oslobođene Župe Nikšićke i Ozrenića od 1858. godine i dalje. (Uredništvo)

41 Vojvoda Gavro Vuković veli za Klačinu, da je bila najviša i najtvrđa kula u okolini Nikšića. H. Hadžibegović, *Opsada Nikšića 1877. godine*, 6.

42 Voj. Vuković navodi, da je Trebješku Glavicu 11. jula zauzeo Vojvoda Vrbica poslije malog otpora. On dalje kaže: „Tako je velika karaula prema Slanom, Klačina, bila otcijepljena od grada. Turci je zapale i uteku u Grad.“

Rano ujutro oko deset sati stavili su spomenutu kulu pod razarajuću vatru. Kad su srušili jednu njezinu stranu, sedma četa regularnog bataljona koja se nalazila u kuli nije se mogla održati i s nekoliko ranjenih povukla se u utvrđenje po imenu Zelena Glavica, koje se nalazi pred državnim ambarom. Pošto su tog dana zauzeli, srušili i srušili sa zemljom spomenutu kulu s navedenim topovima i s onim topovima, koje su postavili na Trebisloj (Trebješkoj) glavici, ispalili su deset zrna u unutrašnjost varoši.

Peti odlomak – U julu četrnaeste noći napredovali su od kule „Na mostu“⁴³ i napravivši jedno utvrđenje na Stjenovitom brežuljku („Taslik tepesi“), koji se nalazi iznad rijeke Rastok, postavili su na nje jedan top i naprijed dalje na drugi brežuljak još jedan top i prema našem utvrđenju Gradina (Gredine)⁴⁴ na udaljenost od hiljadu koraka na drugom jednom mostu treći top i napravili su dosta pješadijskih utvrđenja. Slijedećeg dana oko jedan sat sa navedena tri topa i jedanaest drugih, koje su postavili na drugim stranama, ukupno s četrnaest topova stavili su pod topovsku vatru tvrđavu (Grad), varoš i naša utvrđenja. Ali usljed topova koji su ispaljivani iz carske tvrđave i junačke vatre iz naših utvrđenja kombinacije neprijatelja ostale su bez rezultata. Naime toga dana neprijatelj je u prvom redu mislio zapaliti topovima municiju, koja se nalazila u tvrđevi. Iako je nekoliko topovskih zrna palo na mjesto municije – neka je hvala (Alahu) – nije djelovalo unutar. Radi toga je municija od topova i pušaka dignuta iz svog naročitog mjesta i prenijeta na drugo mjesto.⁴⁵

Šesti odlomak – Carski vojnici regularne vojske i graničarskih bataljona, koji su se nalazili u Nikšiću, i građani koji su mogli nositi oružje raspoređeni su oko grada po mahalama Geadinskoj, Hercegovačkoj, Piperskoj, Djevojačka kula („Kiz kulesi“), Zemljana Tabija („Toprak Tabiyesi“) i Gradskoj, kao i na velika utvrđenja oko Crnogorske kule („Karadag kulesi“) ispred Anbara i na druge manje tačke.⁴⁶

43 Voj. Vuković kaže ovo: „kula na Dukle, čuvarica mosta, poslije kratkog bombardovanja pade. Posada uteče u Grad. Kula bude odmah razorena. Vojska sa dvije kule u Gornjem Polju se predala istog dana, jer posade nisu mogle uteći kroz našu vojsku. Knjaz je velikodušno primio zarobljenike, snabdijevao ih hranom i drugim nužnim potrebama. Ako bi se koji vojnik usudio uzeti od zarobljenika ma šta bilo, sve mu je oduzimato i zarobljeniku povraćano, do je vojnik podvrgavan osobitoj kazni.“ H. Hadžibegović, *Opsada Nikšića 1877. godine*, 6.

44 Prema turskom tekstu može se čitati i Gradina i Gredine.

45 Voj. Vuković govori o tom i veli: „Sve što je se do dosad činilo bilo je kao priprema za ozbiljnu opsadu. Jula 14. naša mršava artiljerija sa Trebješke glavice otpočela je paljbu na Nikšićki grad.“ Malo dalje on ističe, da artiljerija u crnogorskim ratovima nije igrala neku važnu ulogu, ali da je u opsadi Nikšića imala glavnu akciju. Zatim nastavlja: „Na devet ura ujutro zagrme naši topovi sa Trebješke glavice bombardujući grad i varoš. Knjaz sa stranim zastupnicima i pratnjom zauzeo je u desno mjesto, da posmatra dejstvo naše sitne artiljerije. Ta grmljavina topova trajala je do dvije ure i po poslije podne. Turci su odgovarali kavaljerski na svaki metak, metkom, samo iz boljih topova, nego što su naši bili.“ H. Hadžibegović, *Opsada Nikšića 1877. godine*, 7-8.

46 Mahale su se nazivale po bratstvima. Petar Šobojić navodi, da je begovska kuća Mušovića, koji su bili kapetani, stanovala u Popima s južne strane grada. Njihova se mahala zvala Mušovina. Hercegovačku mahalalu su osnovali hercegovački muslimani a nalazila se ispod samog grada. Uz Hercegovačku mahalalu nalazila se je Podgorička. Dalje je bila Spuška mahala. Oko kolskog puta za Podgoricu pružala se Piperska mahala. Veliki dio nove varoši zauzimala je Kučka mahala. Na sjever

Tako je raspored izvršen na 24 tačke. Pošto se nekim od ovih utvrđenja nisu danju mogle slati najnužnije potrebe, kao što su voda, municija i hljeb, to su uz pomoć nikšićkih žena slate noću.

Cilj neprijateljske vatre bile su u prvom redu utvrđenja Djevojačka kula („Kiz kulesi“), Gradina (Gredine) i Zemljna tabija (Toprak Tabiyesi“) koje čine ključ Nikšića. Junaštvom i hrabrošću kako ovih tako i drugih utvrđenja, njihovom ustrajnošću i nastojanjem, kakvih primjera nije prije bilo, kod svakog napadaja – uz božiju pomoć – neprijatelj je prisiljen da se povuče u bijeg i da za sobom ostavi velike gubitke. Djevojačka kula je izgorjela trećeg dana, otkako je stavljena pod topovsku vatru. Druga četa regularne vojske, koja ju je čuvala istrajala je i držala se je iza kamenja okolo kule do devetog augusta. Ali s dva topa, koja su od 13. jula bila određena protiv spomenute kule, i s drugim jednim topom, koji je tog dana noću donesen do Arslan-begova mlina, koji je bliži od puškometa, spomenuto je mjesto devetog augusta oko devet sati stavljeno pod topovsku vatru. Osim toga i s desnog i s lijevog krila upućena su u napad četiri bataljona pješadije. Iako su se od devet sati u dan do jedan sat u noći junački odupirali protiv zrna koja su na njih bacana iz tri topa i protiv napadaja četiri bataljona, zbog nedostatka municije napustili su pomenuto mjesto i povukli se u utvrđenje Piper, koje se nalazi na ovoj strani. Navedena četa imala je osam do deset ranjenih i poginulih. Pošto se municija nije mogla slati u spomenutu kuću, to oni nisu mogli izdržati do noćnog slanja municije od strane komandanta.

Sedmi odlomak – Dvadesetog augusta došlo je jedno pismo na srpskom jeziku s potpisom Petra Stefana⁴⁷ tasta princa Nikole, u kome je stajalo, da sedam nikšićkih begova i aga dođu na određeno mjesto izvan Nikšića na kraći razgovor, a u slučaju nedolaženja da odgovore. Ali ljudi kojima je došlo pismo niti su otišli na razgovor, niti su odgovorili.⁴⁸

od Hercegovačke mahale nastavlja se mahala Ferizovića. Krajnji sjeverni dio grada zauzimale su kuće Gruda. Taj se kraj i danas zove Grudska mahala. O tome opširnije vidi: P. Šobajić, *Nikšić Onogošt*, Beograd 1938, 74-80. On ne spominje Djevojačke kule niti Zemljane Tabije, koje su u gornjem izvještaju navedene.

47 Vojvoda Petar Stevanov Vukotić (Uredništvo).

48 O ovom Voj. Vuković daje detaljne podatke. On veli: „Sve je bilo priugotovljeno za bombardovanje 21. augusta. Knjaz nije htio otpočeti bombardovanje prije nego se javi Skender-begu o ponudi o predaji. On izabra jednog od zarobljenika turskih i poslao u grad sa sljedećim porukama: „Čuli ste, da su mi došli veliki opsadni topovi iz Rusije, kojima ću sve oko vas porušiti. Meni je žao djecu i nejač što će od mojih topova da postradaju. Ja smatram za humanu dužnost opomenuti vas, da ne činite, da se proljeva krv uzaludno, već predajte se i spasite se. Ja vam dajem moju Knjaževsku i vojničku riječ, da ću dati begu potpunu slobodu, da sa vojskom ode u Tursku kud hoće. Daću mu vojsku i konje, da ponese sve vojničke pokretne stvari osim topova. Jednom riječju učiniću sve moguće olakšice, da serbez može u Tursku. Sve ovo činim iz humanitarnih osjećaja, da se ne proljeva uzalud krv, a ne, da se bojim da neću sa mojim Crnogorcima osvojiti Grad Nikšić, da je tvrdi od Vidina.“ Izaslanike puštiše u grad, koji izjaviše želju, da žele govoriti sa Skender-begom. On im se nije dao vidjeti, već je poslao neke građane sa nekoliko oficira, da čuju Knjaževe poruke. Begovi izaslanici rekli su Knjaževim, da oni neće da čuju poruke poslate, preko turskih predalica, već su izjavili, da žele divaniti sa Knjaževim ljudima. Na tu tursku primjedbu Knjaz poslao svog parlamentara Milovana Boškovića, ličnog tjelohranitelja sa jednim pismom gornje sadržine. Pismo je napisano od strane V.

Osim Djevojačke kule, koja je spomenuta u šestom odlomku, oni su do 24. augusta napadali naša utvrđenja danju s topovima, a noću s puškama i na taj način ugrožavali nikšićki položaj. Ali i pored toga – uz pomoć njegovog veličanstva apsolutnog stvoritelja – bili su prisiljeni na povlačenje u neredu.

Osim nešto municije većeg kalibra i nešto manjeg kalibra te 480 koje je ostavio četvrti bataljon i oko 30 sanduka puščane municije („ingeli“ – za pušku na iglu), koju je s mašinom spomenutog bataljona dao izraditi major Hadži Nuraga, nije bilo druge municije. Od početka do kraja borbe trošila se ova municija samo onoliko koliko je bilo potrebno. Pošto je u ovakvim dugotrajnim borbama vrlo teško pribaviti dovoljno municije za puške na iglu („ingeli tufenk“), spala je njena municija skoro na nulu. I to je stanje unijelo strah i pometnju kod svakog. A u vrijeme kada je poteškoća zbog nestašice vode dostigla najveći stepen, zahvaljujući kiši – koju je podario njegovo veličanstvo darovatelj svih dobročinstava – i bunarevima iskopanim unutar Nikšića, nije više bilo tolike oskudice u vodi.⁴⁹

Osmi odlomak –U utorak 23. augusta primijećeno je, da od mosta dolazi jedan Crnogorac s bijelom zastavom u ruci pravo prema Nikšiću. Obzirom da je u ruci imao zastavu, na njega nije pucano iz utvrđenja koja se nalaze na toj strani. Kad je došao blizu utvrđenja i upitan šta hoće, te kad je rekao: „Komandanta pukovnika Skender-bega traži knjaz Nikola na mostu“, zadržan je tu, i stvar je saopštena navedenom Skender-begu. Pošto su imenovani zapovjednik i major Hadži Nuri-aga razgovarali sa spomenutim Crnogorcem, te od strane navedenog zapovjednika dat odgovor: „Sjutra u četiri sata bićete izviješteni, da li će se pregovarati ili se neće pregovarati, sada je večer“, spomenuti Brđanin se vratio.

Slijedeći dan u srijedu održan je pod predsjedništvom Skender-bega skup u Hadži Muratovoj džamiji sa Hadži Nuri-agom i Emin-agom, te sa komandantom odreda regularne vojske i sa mnom i istaknutim građanima. Od strane imenovanog zapovjednika rečeno je tom skupu: „Princ Nikola poziva me na most radi razgovora. Izgleda mi, da knjaz misli, da se Nikšić preda. Da li je zgodno ići i pregovarati? U rezervi imamo na jednog vojnika 20 tuceta municije za puške na iglu i nešto municije malog kalibra, drugo nema. Ovdje su age majori („binbasi-agalar“), ako sam štogod pogriješio, neka isprave.“ Tako je postavio pitanje.

Od strane skupa donesen je ovaj zaključak: „nećemo se predati, borićemo se do kraja, s kamenicama. Pošto se prethodno ustanovi, da li je knjaz na mostu ili nije, neka odu od svake mahale po jedan i Hadži Nuri-aga i Skender-beg i neka kažu, da ćemo se predati, ali neka traže jednu sedmicu roka. Time ćemo dobiti na vremenu.“ S tim se je zaključkom skup završio.

Petra, a ne od Knjaževe. Turci prime parlamentara na kraju varoši, kod kule zvane „Crnogorska kula“. Tu im je predao pismo sa zahtjevom da odgovore na pismo sutra do podne. Ako ne odgovore, znak je produženja neprijateljstva.“ H. Hadžibegović, *Opsada Nikšića 1877. godine*, 29.

49 Iz jedne depeše, koju je vilajetu 15/27. augusta uputio predsjedništvu vlade, vidi se, da je Skender-beg izvještavao o oskudici u vodi i municiji. Turski arhiv Yem. Muzeja, *Manuscripta turcica*, br. 2798.

Navedeni Brđanin opet je došao na spomenuto mjesto sa zastavom u ruci. Kada je rekao: „Knjaz vas traži“, imenovani Hadži Nuri-aga otišao je s jednim čovjekom, koji poznaje knjaza, na most i vidio knjaza. I kada je donio vijest, da se tamo nalazi, komandant Skender-beg i Hadži Nuri-aga i od građana Pašo-aga iz Podgoričke mahale, Mula Nuško iz Ferizke mahale, Salko-aga iz Grudske mahale i Hasko-aga iz Kučke mahale otišli su na most i razgovarali sa knjazom.⁵⁰

Nakon čašćenja kafom i čibukom princ Nikola je stvarno tražio predaju Nikšića i rekao: „Da dadem dvije hiljade komore, neka iznesu sve državne stvari što pripadaju vojsci i topove, a od građana koji žele neka ostanu, a koji ne žele neka također idu sa svojim imetkom, čašću i poštenjem. Nema smisla krv proljevati.“

Skender-beg: Vaš je prijedlog jedno važno pitanje. Radi tog važnog pitanja potrebno je prikupiti mišljenja i od strane vojske i od strane građanstva. Međutim svi su vojnici i građani na položajima (u utvrđenjima). Dopustite nam deset dana roka, da možemo sa svim razgovarati. Zatim ćemo vam dati na ovo odgovor.“

Princ: „Imate dva sata roka. Kroz dva sata tražim odgovor.“

Skender-beg: „Za dva sata čovjek se ne može sporazumjeti ni sa svojom porodicom. Ustvari međutim treba se sporazumjeti sa svom vojskom i građanstvom.“

Princ: „Imate roka sutra do četiri sata. Obavijest, da li ćete se predati ili nećete, očekujem sutra u četiri sata.“⁵¹

50 Kod Voj. Vukovića ovo je nešto drugačije izneseno. Tu stoji: „Sjutra dan, poslije prvog bombardovanja ruskim topovima, ponovo se počeo pregovori o sastanku sa Skender-begom. Beg ne smijaše ostaviti Grad bojeći se od nikšićkog izdajstva. On se bojao i od Crnogoraca, da ga ne ubiju bez Knjaževog znanja“.

Knjaz siđe pod Zdomirom, da očekuje članove iz Grada. Očekivalo se do 11 ura hoće li miralaj izaći iz Grada ili ne. Knjaz u nestrpljenju posla parlamentara, da se pitaju Turci kakva im je namjera. Turci odgovoriše, da će miralaj izaći, ali samo do mosta na Dukle i dalje neće prelaziti. Knjaz nije htio silaziti do mosta, već posla V. Petra Vukotića na sastanak. Miralaj ne održa riječ o dolasku na most, jer se bojao prijevare, već posla jednog binbašu, da pita hoće li ga Knjaz odista primiti. Knjaz naredi binbaši, da kaže miralaju, da će ga primiti pod Zdomirom i da može slobodno doći i na njegovu riječ. Binbaša otrča da kaže miralaju, da će ga Knjaz primiti. Knjaz naredi, da se zapovjednika Grada dočeka sa vojnim počastima. Jedno odjeljenje konjanika i Knjaževe svite, da sretne miralaja između naših i turski snaga. Na uru ipo, po podne, izađe Skender-beg sa trideset biranih građana nikšićkih i dođe pod Zdomirom, na sastanak s Knjazom. Knjaz okružen glavarima Crnogorskim i Hercegovačkim primi miralaja sa deputacijom građana svečano. Knjaz sjede begu uz desno koljeno, ostali posjedaše po starješinstvu. Pošto Turci dobiše dozvolu, da posjedaju slobodno, otpočeo je ozbiljni razgovor. H. Hadžibegović, *Opsada Nikšića 1877. godine*, 30-31. Husejn Ruhi Efendi spominje u svom izvještaju samo četiri građanina. Međutim prema zaključku u Hadži Muratovoj džamiji trebalo je da ide iz svake mahale po jedan predstavnik. Možda je ostale izostavio.

51 Ovo je kod Voj. Vukovića izneseno nešto u drugačijem smislu. On sastanak prikazuje ovako:

„Knjaz otvori zbor ovim riječima: „Poslije tolike muke i junačke borbe predlažem predaju pod uslovima, izloženim u pismu od 11. augusta.“ Skender-beg, mada je ponešto srpski znao, ali je po turskom saltanatu odgovarao preko dragomana, po turski. Ja znam da mi se trebamo predati prije ili poslije. Uvjeren sam, da sam ispunio svoju dužnost vojničku prema caru, da me neće ni u čemu kriva naći. Dosta sam se junački borio, evo već dva mjeseca. Vidim da je svega dosta bilo, ali se ja za sve ne pitam. Ja sa mojim askerima i da bi se predao, ne smijem od nikšićkih građana, koji su se po nekoliko puta zakleli, na ćitabu, u džamiji, da se neće nikad predati, već da će svi izginuti. Evo

Poslije tog njegovog odgovora došli su u Nikšić. Na sastanku, koji je opet ponovo održan u Nikšiću, donesen je zaključak, da se neće predati. U četvrtak sljedećeg dana javljeno je Knjazu, da se neće predati.

Na ovo se Knjaz naljutio te je izdao zapovijest, da se puca na Nikšić sa osamnaest topova. Počevši od šest sati do tri sata noću, ne dajući nikakva oduška, sa četiri strane vršili su pritisak na nikšićki položaj sa osamnaest topova. Do toga dana Brđani nisu imali više od četrnaest topova, a i topovska zrna nisu bila teža od 4,5 oke, što je se saznalo mjerenjem. Pošto su zrna od četiri topa, koja su toga dana dovukli, bila teška oko devet oka, rušili bi ono mjesto na koje bi pali. Noću oko jedan sat s plotovima i kolima, kako metak ne bi mogao proći, navalili su iz polja na Zemljanu Tabiju („Toprak tabiyesi“), koja se nalazi na istočnoj strani. Četa koja ju je čuvala, pošto je uvidela da neće moći odoljeti, bila je prisiljena na uzmicanje i povukla se u tvrđavu. Te noći od topovskih zrna bačenih s našu stranu jedan je top brđana postao neupotrebljiv, što je se saznalo iz izjave Brđana.

Deveti odlomak – Ponovo 26. spomenutog mjeseca u petak od osam sati u dan do tri sata noću Brđani su držali nikšićki položaj pod žestokom topovskom vatrom. Te noći od kula pokrivenih slamom izgorilo je od topovskih zrna približno 30-40 kula. Iste noći oko pola jedan sat neprijatelj je navalio na sva utvrđenja. Iako je od strane carske vojske i građana izvanredno i jako odgovoreno na neprijateljski napadaj, zbog nedostatka municije - kao što je objašnjeno u osmom odlomku - zauzeto je od strane neprijatelja utvrđenje Piper, koje se nalazi na desnoj strani od Nikšića. Pošto se nije bilo moguće održati u utvrđenju Hercegovina i u Gradini i u ostalim utvrđenjima, koja se nalaze u istoj liniji, te pošto kod svakog pojedinog vojnika nije bilo municije nego samo po dva do tri tuceta, to su se carski vojnici i građani nakon gubitaka povukli, jedna grupa po okolnim dolinama, a druga grupa u carsku tvrđavu.

Sljedećeg dana izjutra obrazovan je u tvrđavi kao i prije jedan skup, sastavljen od vojske i od strane građanstva. Zbog nedostatka municije, kao što je spomenuto, i zbog nedolaska pomoćnog odreda bivši prisiljeni, u subotu 27. augusta je zaključeno, da se povuku u Gacko u slučaju, da se od strane Knjaza dopusti da carski vojnici i građani, bivši pod oružjem, mogu uzeti sa sobom svoje stvari, koje su u stanju nositi. Pošto je knjaz Nikola pristao na spomenuti zaključak izuzev topova

vam građana nikšićkih, pitajte ih šta oni misle. Knjaz primi sa zadovoljstvom izjavu Skender-bega, s tim ponovo mu izjavi, da će mu dati izaći iz grada s vojničkim počastima, da straža stražu zamijeni, da sve pokretno, kao i oružje mogu ponijeti sobom, osim topova. Da će vojsku snabdjeti dovoljnom količinom hrane do turske granice. Skender-beg zahvaljujući Knjazu na velikodušnim popustima izjavi, da on prima sve što se askera i grada tiče, a da za Nikšiće ne odgovara. Zatim Knjaz se obrati na građane nikšićke sa dugačkim govorom, kojeg skraćujem, da se ne bi povtorivao. Imam veliku muku, da zadržim Crnogorce, da grad na juriš zauzmu. Kad bi ga na juriš zauzeli, sve bi srušili, sve bi posjekli, da vam se trag po tragu iskopa. Ako se mirno predate izbjeći ćete sva zla, sačuvati ćete živote i imanje itd. Nikšićani su drkrali od straha. Ako ostanete mojim podanicima, bićete slobodni kao moji Crnogorci. Ako bi opet zaratio s Turskom, zadajem vam riječ, da vas ne bih uzimao u vojsku. Sad građani Nikšićki, birajte, koje hoćete. Meni moja vjera zapovijeda, da vam savjetujem predaju.“ H. Hadžibegović, *Opsada Nikšića 1877. godine*, 31-32.

i namirnica, to je navedenog dana do večeri vojska i dvije trećine građanstva izašlo na mjesto zvano Gornje Polje, koje se nalazi na dva sata udaljenosti od Nikšića. I tu se je te noći prenoćilo.⁵² Slijedećeg dana pod pratnjom jednog bataljona Crnogoraca, za tri dana došlo se u Gacko.⁵³ Jedan dio stanovništva koji je ostao u Nikšiću povlači se postepeno prema Podgorici, a jedan dio prema Gacku.

Kada je prvi bataljon regularne vojske izašao iz Nikšića i došao u knjažev štab, on je lično sa tri bataljona pozdravio naš bataljon, a zatim je rekao: „Prema 16.000 vojnika i 18 topova, koje ste eto vidjeli, vaša je istrajnost kroz 48 dana – učinila je to, da vam svak odaje priznanje i pohvalu. Radi ovog nevidenog vašeg junaštva ja sam vas pozdravio. Neka ste slobodni s vašim stvarima i s vašim oružjem.“⁵⁴

Zaista, prema približnoj procjeni, Brđana nije bilo manje od 15.000. Da nije bilo nedostataka u municiji, Crnogorci dugo vremena ne bi učinili ništa drugo nego beskorisno obilaziti Nikšić. Jer u otporu carske vojske, koja se nalazila u Nikšiću, od najnižeg vojnika do najvećeg oficira, koji je pod cijenu života činjen s njihove strane za čuvanje vjere i otadžbine, kao i u svetoj dužnosti ne samo muškog stanovništva nego i njihovog ženskinja, koje je pjevajući nabožne pjesme nosilo vodu, municiju i hljeb u sva utvrđenja i pored toga, što su s obje strane padala topovska i puščana zrna kao kiša, nije bilo nikakve manjkavosti. Zbog toga oni su zaslužili, da im se imena zapišu na najsajnijim stranicama svjetske istorije.

Što se tiče gubitaka, prema mojim podacima koje sam dobio u knjaževoj vojsci, Brđani su imali tri hiljade mrtvih i ranjenih, a s naše strane – hvala Alahu – sigurno nije bilo više od dvije stotine i dvadeset mrtvih i ranjenih carskih vojnika i građana.⁵⁵

Molim se, da njegovo veličanstvo darovatelj svih dobročinstava, koji pruža pomoć vjeri, učini pobjedonosnim našeg gospodara cara, koji je naš pravi dobročinitelj koji ne traži hvale, i ovaj islamski svijet i osmanlijski narod, koji mu je povjeren i koji se nalazi pod carskim okriljem spasa, te da ih pomogne protiv svih neprijatelja vjere i otadžbine. Želim, da Nikšić – uz duhovnu pomoć velikog poslanika i s obilnom srećom carskom – bude ponovo vraćan, pa da se njegovi građani vrate na svoja ognjišta. Završavajući time usuđujem se da s manjkavošću podnesem ova moja izlaganja. U tom pogledu zapovijest i visoka naredba pripada onom koji ima pravo da zapovijeda.

52 Voj. Vuković ističe, da je stanje u samom gradu očajno, ali da se niko nije usuđivao da govori o predaji, te zaključuje: „Zaista palo je očajno iskušenje na odista junake Nikšićke, pod čijim teretom opravdano je tražiti svako sredstvo za spasavanje. No uporni građani tražili su smrt, jer neće da padne proklestvo na njih i njihovo potomstvo za gaženje zakletve.“ H. Hadžibegović, *Opsada Nikšića 1877. godine*, 35-36.

53 Voj. Vuković veli ovo: „pošto je sve u redu u gradu i varoši, knjaz se vratio u Gornjem Polju. Tu je našao bega s askerom i nekim građanima. Sjutra dan, knjaz je dao nekoliko stotina konja, da isprate Turke do Krsca.“ H. Hadžibegović, *Opsada Nikšića 1877. godine*, 39.

54 Ovoga nema kod Vojvode Vukovića. On jedino veli, da je Knjaz odlično primio Skender-bega i da mu je vratio sablju, koju je u znak predaje položio, da je u čašću nosi, kao hrabri borac.

55 Vojvode Vuković ne daje podataka o gubicima.

„11. septembra 1293. godine (1877) Husejn Ruhi sluga koji se za vas moli, bivši naib za srez Nikšić.“

Radi sveobuhvatnijeg i što objektivnijeg razumijevanja društveno-historijskih uslova u vrijeme opsade i okupacije Nikšića od strane Brđana/Crnogoraca 1877. godine, te relevantnosti i objektivnosti činjenica u Izvještaju nikšićkog naiba Husejn eff. Đozića Ruhija neophodno je koristiti i komparirati ih sa već pomenutim memoarima vojvode Gavre Vukovića, „Opsada grada Nikšića 1877. godine“, te pismom (izvještajem) komandanta odbrane Nikšića pukovnika Skender-bega, spomenutog u Izvještaju nikšićkog naiba Husejna Ruhija, koje je poslao komandantu hercegovačke vojske Salih Zeki-paši, kojim ga je obavijestio o predaji grada.⁵⁶ Sva tri dokumenta: Izvještaj nikšićkog naiba, „Memoari“ G.

56 Pismo komandanta Nikšića, pukovnika Skender-bega od 28. augusta (9. IX) 1877. godine donosimo u nastavku teksta u prijevodu H. Hadžibegića. „Potrošivši kako treba svu municiju u žestokim borbama s topovima i puškama, koje su vođene dan noć, i bivši pritiješnjeni sa svih strana, 27. tekućeg mjeseca, a nakon 48 dana od otvaranja topovske vatre, Nikšić je bio prisiljen predati se Crnogorcima. Obzirom na vanredno junaštvo carskih vojnika i građana, koje su pokazali za vrijeme opsjedanja, Crnogorci su pristali, da carski vojnici pod oružjem, a također i građani, sa svoji imetkom, koji su u stanju ponijeti, mogu otići u Hercegovinu. Pošto su ranjenici i bolesnici ostavljeni na povjerenje u Nikšiću do njihovog ozdravljenja, danas se pod pratnjom jednog bataljona Crnogoraca došlo do Nozdara. Pošto dvije trećine građana seli zajedno sa svojom djecom, te je kretanje sporo, to će se u Gacko moći doći istom u utorak (30. augusta, odnosno 11. septembra). Očekujem visoku zapovijest, koja će se izdati u pogledu spomenutih i mene i carske vojske.“

U sprovednoj depeši od 29. augusta upućenoj bos. Vilajetu divizijski general Salih Zeki-paša veli ovo: „Pismo koje sam ovog časa dobio od pukovnika Skender-bega navedeno je nažalost gore. Izvještavam, da će se nastojati, da se vojska i građanstvo, čiji se dolazak očekuje sutra, dobro smjestiti, a o stanju će se izvjestiti nakon njihovog dolaska.“ Kronika M. E. Kadića, sv. 26, 371-381; Turski Arhiv Zem. Muzeja Inv. *Archive za uknjižbe isprava*, br. 3188.

Prije toga na dan 28. augusta turski konzul u Dubrovniku Daniš Efendi depešom je javio her. Mutesarifu, da se je grad Nikšić, prema zvaničnim depešama sa Cetinja, predao. Hercegovački mutesarif Mustafa Husuli odmah je o tome izvjestio bos. Valiju, a on opet Portu, izražavajući sumnju u tačnost tih vijesti.

U drugoj depeši istog datuma tur. konzul saopštava, da sa svih strana dolaze službene vijesti o predaji Nikšića. Ujedno dodaje, da mu je Hafiz Paša, koji se nalazi na rijeci Tari, napomenuo, da bi njegovo kretanje naprijed bilo beskorisno i opasno. Mutaserif to dostavlja bos. Valiji, ali ne misli da je Nikšić pao. *Vilajetski arhiv*, br. 201/77. Još prije predaje Nikšića bos. Vilajet je nastojao, da stanovništvo Hercegovine uzdigne i oduševi za rat, ali u tom nije imao uspjeha. To se jasno vidi iz depeše muderisa Fevzi ef. (Miljevića) iz Mostara, kojeg je vilajet tamo poslao. U toj depeši od 29. augusta 1877 g. (po st. kal) on veli da se je pronijela vijest da je Nikšić zauzet, a zatim dodaje, da i pored svega njegovog nastojanja nije mogao potaknuti mostarske građane na rat „zbog izvjesnih razloga“. Zato on smatra, da treba hitno poslati u Mostar Mustašar-pašu (Kosatan ef) i hatiba Careve džamije. *Vilajetski arhiv*, br. 153/77.

Kada se saznalo za pravo stanje, nastalo je veliko iznenađenje i pometnja. To se najbolje vidi iz vilajetske korespondencije. 2/14. septembra 1877. g. novopazarski komandant Hafiz Ahmed-paša pita depešom Bos. vilajet, kakvo je stanje poslije pada Nikšića u klancu Duga i u utvrđenjima nahija Piva i Zupci. Slijedećeg dana vilajet mu odgovara, da su u rukama vojske, ali ne zna kakvo je stanje. Uz to dodaje, da je jedan odred Brđana pod komandom Petra Stefana (Vojvoda Petar Stevanov Vuković) došao na dva sata udaljenosti od Gacka. Salih Zeki-paša ostavio je u Gacku četiri tabora vojnika i dva topa pod komandom Salih-bega i vratio se u Mostar. To je prouzrokovalo uznemirenost kod stanovništva Gacka i Nevesinja. *Vilajetski arhiv*, br. 119/77.

U jednom dopisu od 3/15. septembra 1877. g. upućenog Salih Zeki-paši Vilajet pita, zašto se je vratilo u Nevesinje, i naređuje mu, da preduzme sve što je potrebno, da se i s Gackom ne bi dogodilo ono što i s Nikšićem. *Vilajetski arhiv*, br. 118/77.

Šifrovanom depešom od 7/19. septembra Porta naređuje Vilajetu, da se iz Bosne pošalje 5 bataljona vojske sa 4 krupova topa. Nadalje izvještava, da je herc. komandant u Mostaru odmah poslije pada Nikšića nepovoljno uticao na stanovništvo i vojsku u tom kraju. Zbog toga su se kule u klancu Duga kao i vojska u bilećkim utvrđenjima na prvu pojavu Brđana predali. Vojnici iz tih utvrđenja upućeni su od strane crnogorske komande jedan na ovu, a neki na drugu stranu. Brđani su također navalili na 4 čete vojnika pod zapovjedništvom majora Ragib Efendije u Pivi te pošto su iz daljine topovskom vatrom porušili kasarnu i kule, vojska sa dva zastarjela topa nije se mogla održati i bila je prisiljena napustiti položaje ostavivši oružje, municiju i ostale stvari. I te su noći došli u Gacko. Na kraju traži pomoć napominjući da u varoši nema topova, s kojim bi se mogao suprotstaviti dalekometnim crnogorskim topovima.

Prepis ovoga upućuje Vilajet Salih Zeki-paši s nalogom, da učini što je potrebno, da bi se Gacko spasilo od napadaja. Također o svemu izvještava i predsjedništvo vlade. *Vilajetski arhiv*, br. 246/77. S druge strane Hafiz-paša depešom od 14/26. istog mjeseca pita Bos. Vilajet, šta je sa S. Zeki-pašom, kakvo je stanje u Bileći i na drugim mjestima, i u kojem pravcu Crnogorci vrše pokrete svojih odreda. Na to Vilajet odgovara, da je Salih Zeki-paša razriješen dužnosti i da je na njegovo mjesto postavljen Ali-paša iz Banjaluke. Brđani su uzeli i Pivu. U Mostaru ima 28 tabora i dosta pomoćne vojske, ali do sada nema nikakvih pokreta. *Vilajetski arhiv*, br. 110/77.

U drugoj depeši iz Mitrovice od 18/30. septembra 1877. g. Hafiz Paša pita Bos. Vilajet, kakvo je stanje poslije pada Nikšića i kako je postupljeno prema muslimanskom stanovništvu. Vilajet mu odgovara, da su kule u Zupcima i tvrđava Klobuk u turskim rukama. Stanovnici Korjenića prebacili su žene i djecu u Trebinje, a muškarci su ostali da čuvaju kuće. Sve kule u klancu Duga pale su bez borbe u ruke Brđana. Zatim su Crnogorci krenuli prema Krstaču, (Krstac, negdašnje tursko utvrđenje i glavno mjesto na planini Goliji), Pivi i Gacku. I kule Piva nakon dvodnevne borbe predale su se. Brđani su pristali, da vojnici iz kula Duge mogu otići u Skadar, a oni što su se nalazili u Nikšiću i Bileći da mogu ići u Hercegovinu. Poslije zauzimanja Nikšića Brđani nisu rušili stara utvrđenja, a nisu podizali ni nova. Muslimanskom stanovništvu dali su rok od jedan mjesec dana, da se odluče, da li da idu ili ostanu. U Hercegovinu otišlo je 2.200 duša, a za prenos stvari dali su im komoru. Porodica Mušovića i neki drugi nisu još bili napustili Nikšić, ali izgleda, da će ovamo doći, pošto svrše neke poslove. *Vilajetski arhiv*, br. 165/77.

Tur. konzul u Dubrovniku Daniš Efendi uputio je 18/30. sept. 1877. g. šifrovano depešu vojnoj komandi u Mostar. U njoj se navodi, da je crnogorski princ poslije zauzimanja Nikšića zauzeo odbrambeni stav i da je vojsku smanjio za nekoliko bataljona, ali da mu je Rusija preporučila, da nastavi s pokretom vojske u Hercegovinu, da bi time potakao Austriju, da pošalje vojsku na osmanlijsku granicu. Vilajet je o tom odmah izvijestio predsjedništvo vlade i dvor. *Vilajetski arhiv*, br. 117/77.

Isto tako i Bos. Vilajet u jednoj depeši od 23. IX 1294. godine (5. novembar 1877), upućenoj Hafiz Paši, ističe, da Crnogorci poslije zauzimanja Nikšića, Bileća i Pive ne poduzimaju napadaje ni na koju drugu stranu. *Vilajetski arhiv*, br. 162/77.

Iz drugih dopisa vidimo, da je Austrija budno pratila kretanje crnogorske vojske i da je krojila planove, kako će upasti u Bosnu. U šifrovanoj depeši od 1/13. septembra 1877. g. upućenoj Bos. Vilajetu hercegovački mutesarif Mustafa Husuli iznosi, da je stanovništvo uzbuđeno zbog predaje Nikšića. Zatim je napomenuo da ne misli, da će crnogorska vojska dalje prodirati. U razgovoru omaklo se vice konzulu iz usta, da će Austrija ući s vojskom, ako bi Crna Gora prešla ovamo. Vilajet je odmah o tom izvijestio predsjedništvo vlade. Turski Arhiv Zem. Muzeja u Sarajevu, *Inventar arhiva za uknjižbe isprava*, br. 2904.

Međutim crnogorska vojska je nakon kraćeg odmora iznenada krenula iz Nikšića i bez otpora zauzela Bileće, zatim Klance u Dugoj i Pivu. Austrija je diplomatskim putem izrazila knjazu Nikoli negodovanje zbog prelaska u Hercegovinu, koju je ona smatrala svojom domenom. Austrijski

Vukovića⁵⁷ i pismo komandanta odbrane Nikšića Skender-bega, skoro istovjetno u najbitnijim elementima, sa neznatnim razlikama u nekim manje bitnim detaljima opisa događaja, interpretiraju proces opsade i zauzimanja Nikšića od knjaza Nikole i njegove vojske. Na koji je način, zašto i sa kojim razlogom, za naiba u Nikšiću postavljen Husejn Ruhi (Đozić) iz raspoloživih podataka, vrlo je teško precizno utvrditi. Iz podataka o kojima piše H. Suljkić, nedvosmisleno se vidi da je Husejn Ruhi bio kadija u Ljubinju 1876. i 1877. godine. Dakle on je u Nikšić otišao iz Ljubinja i po padu Nikšića opet postavljen za kadiju u Ljubinju. Postavlja se pitanje da li je Nikšić u to vrijeme bio nijabet (ispostava) kadiluka Ljubinje, te je iz nekih razloga ostao bez naiba⁵⁸, a zbog ratnih uslova trebalo je imati sudiju, te je za naiba postavljen Husejn Ruhi kadija iz Ljubinja. Husejn Ruhi Đozić u to vrijeme imao je 56 godina i bio je iskusan kadija, te kao takav i bio potreban u gradu kome je prijetila opasnost od napada Brđana. Pored poslova sudije/kadije „pisati sidžile i sakove, vjenčavati malodobne, dijeliti ostavštine podanika, čuvati imetak siročadi i odsutnih, svrgavati i postavljati skrbnike i zastupnike, sklapati brakove, provoditi oporuke i vršiti ostale šerijatske osude“, kadije su učestvovala i kod donošenje svih važnijih odluka u mjestu svoga službovanja. U situaciji neposredne ratne opasnosti Nikšiću je bio potreban stručan i iskusan kadija. To su najvjerojatniji

delegat baron Temel pozvan je u Beč na odgovornost, što o tom na vrijeme nije izvjestio, kako bi se to spriječilo. H. Hadžibegović, *Opsada Nikšića 1877. godine*, 40-41. Iza tih operacija crnogorska je vojska otišla na odmor, a turske su snage ostale uglavnom na liniji, koja je bila utvrđena prilikom primirja.

Muslimansko stanovništvo grada Nikšića iselilo se pored toga, što im je knjaz Nikola zagarantovao punu slobodu i nastojao da ih odvrti od seobe. Po mišljenju poznatog arheologa Evansa, koji je ušao u oslobođeni Nikšić zajedno sa crnogorskom vojskom, uzrok tome je bio fanatizam i njihov ponos, jer su oni do tada bili svemoćni gospodari Nikšića i nisu se mogli pomiriti s time, da budu jednaki sa bivšom rajom i stalnim neprijateljima Crnogorcima. Kao što navodi Petar Šobajić, Evans je gladao kako su se sjajni branioci grada obučeni u svoje praznične haljine, trudili da ne pokažu i ne odaju ni jedan znak žalosti i potištenosti, nego su uspravno, ponosno i gordo koračali pod pratnjom pobjednika. A. Evans, *Illirian letters*, London 1878, 193; P. Šobajić, *Nikšić*, 120.

Jovan Ivović, koji se naročito interesovao pitanjem raseljavanja nikšićkih muslimana usvaja gornje mišljenje Evansa i Šobajića, ali navodi i druge okolnosti, koje su uticale, da se oni odluče na seobu. On napominje, da je tada moralo biti vjerske netrpeljivosti i kod Crnogoraca, koju nije mogla spriječiti ni crnogorska vlada, niti je u tom bila uporna. Ali kao uzrok njihove seobe Ivović je na prvom mjestu istakao: 1) potpuni gubitak feudalnih dohodaka od kmetova i 2) pošto su im prihodi bili pretežno od zemljoradnje i stočarstva, oni se nisu mogli snaći u novim ekonomskim prilikama. Raseljavanje nikšićkih muslimana, *Istorijski zapisi*, knj. I, sv. 5-6, 363-368. Svakako su i ekonomski razlozi bili odlučujući faktor njihove seobe.

Oni su se naselili u raznim mjestima Hercegovine i Bosne. Tu ih susrećemo u pojedinim dopisima Bos. vilajeta, gdje se govori o pružanju pomoći u hrani i odjeći. U otporu protiv okupacije Austrije 1878. g. oni su uzeli vidnog učešća kako u Mostaru tako i u Sarajevu. P. Šobajić, *Nikšić*, 120; Hamdija Kreševljaković, *Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878*, Sarajevo 1937, 107. Zbog toga jedan dio njih je morao napustiti Bosnu i Hercegovinu. Ti su se vratili u Nikšić, ali se tu nisu mogli dugo zadržati, nego su otišli u Sandžak i Kosovo, *Istorijski zapisi*, knj. I, sv. 5-6, 363; P. Šobajić, *Nikšić*, 116-121.

57 Gavro Vuković (1852-1928), pored titule vojvode obavljao je i dužnost ministra inostranih poslova Crne Gore.

58 U manjim mjestima izvan grada, kadiju su zastupali naibi, koji su djelovali u ispostavama nijabetima.

razlozi imenovanja Husejna Efendije Đozića za naiba u Nikšiću.⁵⁹ U to vrijeme na sudijsku dužnost mogao ga je postaviti „Kadiasker Rumelije“⁶⁰, bosanski vezir⁶¹ ili pak sarajevski muftija.⁶² Prema našem mišljenju, najvjerovatnije, je to urađeno na prijedlog bosanskog vezira jer je on najbolje poznao situaciju na terenu. U naprijed spomenutoj Kanun-nami iz 1087. (1676), ističe se, „da je stalan običaj da se mule postavljaju samo na godinu dana, a kadije u kasabama na dvije godine.“⁶³

Nekoliko značajnih društveno-historijskih činjenica iz sidžila Srebrenica iz 1887. godine

Već smo naprijed istakli da je od 1886. do 1889. godine šerijatski sudija u Srebrenici bio Hadži Husejn eff. Đozić Ruhi,⁶⁴ dakle, 10 godina od pada Nikšića, kada je kadija Hadži Husejn imao 66 ili pak 67 godina. Bilo je to u drugom društveno-političkom uređenju jer je, kako je poznato, Austro-Ugarska okupirala Bosnu i Hercegovinu 1878. godine. Nije poznato, gdje je i šta radio kadija, „nikšićki naib“, „šerijatski sudija“, Hadži Husejn eff. Đozić od 1877. godine kada se pominje kao kadija u Ljubinju do 1886. godine kada ga ponovo, u pisanim izvorima nalazimo kao šerijatskog sudiju u rodnoj Srebrenici. Nema zabilježenih pismenih podataka da li je nastavio službovanje u Ljubinju i nakon 1878. godine ili nekom drugom mjestu. Ono što se zna jeste da je kadija u Srebrenici, prije njega, u periodu od 1883. do 1885. godine, bio hadži Mustafa Đozić.⁶⁵ Tačno se

59 Treba napomenuti da su se granice kadiluka mijenjale prema potrebi i praktičnim uslovima na terenu. Jedan od takvih primjera gdje se ne navode uvijek isti kadiluci je „Hercegovački sandžak: Mostar, Nevesinje, Trebinje, Stolac, Bileća, Nikšić, Gacko, Foča, Konjic, Ljubuški, Piva. (U nekim popisima nema Bileće, Nikšića, i Pive, a spominje se Počitelj i Ljubinje).“ H. M. Handžić, *Pogled na sudstvo u BiH*, 117.

60 U kanun-nami iz 1087. (1676) godine ovako je određena kompetencija kadiaskera: „Kadiasker Rumelije podjeljuje kadiluke u Rumeliji i ostrvima (Sredozemnog mora) i diobu vojnih ostavština.“ Dakle kadije u Rumeliji bile su vezani uz rumelijskog kadiaskera, jer su na njegov prijedlog postavljani. H. M. Handžić, *Pogled na sudstvo u BiH*, 109-110.

61 „U nekim iznimnim slučajevima kadije je postavljao vezir, koji služi kao namjesnik u nekoj pokrajini.“ H. M. Handžić, *Pogled na sudstvo u BiH*, 110.

62 U to vrijeme sarajevski muftija bio je Mustafa Hilmi Hadžiomerović, (1816-1895), savremenik hadži Husejna eff. Đozića. U isto vrijeme su bili na školovanju/studijima u Istanbulu, gdje su se najvjerovatnije i upoznali. Mustafa Hilmi Hadžiomerović postavljen je za sarajevskog muftiju 1852. godine. Za prvog Reisu-l-ulemu Bosne i Hercegovine imenovan je 1882. godine.

63 H. M. Handžić, *Pogled na sudstvo u BiH*, 110. Autor u fus noti 9 obrazlaže ovaj stav slijedećim tekstom: „Kettani u svom djelu „Et-Teratibul-idarije, (svezak I, 269) iznosi da su vladari države Muhevida u sjevernoj Africi imali običaj da kadiju ne drže na jednom mjestu više od dvije godine. Zerkeši u svojoj povijesti Muhevihida i Hafsija spominje da su oni ovo zasnivali na pismenoj oporuci halefe Omera, u kojoj je stajalo da se namjesnici i činovnici ne drže na jednom mjestu više od dvije godine.“

64 Pogledati: *Bošnjak* za 1886, 1887, 1888. i 1889. godinu, ili *Šematizam svijeh oblasti u Bosni i Hercegovini*, Zemaljska štamparija, Sarajevo.

65 Pogledati: *Bošnjak* za 1883, 1884. i 1885. godinu, ili *Šematizam svijeh oblasti u Bosni i Hercegovini*, Zemaljska štamparija, Sarajevo.

zna da je Hadži Husejn imao brata Mustafu koji je bio od njega mlađi 13 godina, ali nismo mogli sa sigurnošću utvrditi je li kadija Mustafa zaista Husejnov brat. Ono što je sigurno jeste činjenica da su sačuvani, istina ne potpuni, sidžili⁶⁶ suda iz Srebrenice iz 1887. godine.⁶⁷ Analizom sadržaja pomenutih sidžila, mogu se precizno utvrditi značajne, društveno-historijske, demografske, genealoške, običajno-tradicijske, pravne, kupoprodajne, administrativne i druge činjenice. Tako naprimjer, iz sidžila saznajemo da je za udaju djevojaka i udovica davana pismena „iznama“ (dozvola). „Iznama za udaju Fatime, kćeri Rame Alića iz sela Konjević za Šabana sina Ismailovog iz istog sela 13. mart 1887.“⁶⁸ Također, su davane izjave o razvodu braka.⁶⁹ Iz sidžila saznajemo neke činjenice iz nasljednog prava a to je da su sestre i braća naslijedivali imovinu iza umrlih roditelja i samostalno s imovinom raspolagali kada je u pitanju korištenje ili pak prodaja imovine. Nalazimo po tom pitanju „Izjavu Behare, kćeri Suljine iz sela Lasković o prodaji svog dijela zemljišta koje dijeli sa braćom te davanju punomoćja u vezi sa predajom katastra, 23. mart 1887.“⁷⁰

Radi eksplicitnijeg uvida u formu, pismo i sadržaj sidžila prezentiramo sidžil koji se odnosi na davanje punomoći o predaji katastra prodanog zemljišta, te prijevod sidžila na bosanski jezik. Kopija sidžila broj 17/22. Za ovo je naplaćena taksa od jedne forinte 15. januara 1887. godine, u Srebrenici. Zineta kćerka Osmanova koja je nastanjena u Crvenoj rijeci, Srebrenica, vlasnik je zemljišta koje je naslijedila od svog oca. Ovim se potvrđuje da ima zemlju u selu Pustumulić, mahala Bare, i da je tapija na njenom imenu. Ovim daje punomoć svom pastorku Salihu sinu Mustafe Šehića, da može prodati i prenijeti vlasništvo njene imovine.

Ovim aktom se potvrđuje da je prodana livada Đozić Abdulahu i da je naplaćena pred svjedocima u iznosu 43 forinte. S tim u vezi prodana livada prelazi u vlasništvo Abdulaha. 14. januara 1887. godine.

Isplate i uplate novca su, također evidentirane u sidžilima. Saznajemo iz sidžila da je 4. februara 1887. godine izdata „pusula“, (račun) za „novac koji je isplaćen u Ministarstvu finansija Srebrenice od nasljedstva Derviš-age⁷¹ iz

66 „Arapska riječ: „sidžill“ znači arak papira na koji se piše, zatim znači napisan ugovor ili osudu ili odluku. Riječ je latinskog porijekla i dolazi od „sigillum“ što znači pečat. Dakle to je neka isprava pod pečatom. Sidžil u mehkemi znači protokol u koji se prepisuju sve osude, sve rasprave, sve podjele ostavština, brakovi, razvodi brakova, akti koji prođu kroz mehkemu kao fermani, berati, bujuruldije i tome slično. Svaki kadija napravi sebi jedan sidžil.“ M. H. Handžić, *Pogled na sudstvo u BiH*, 115.

67 Fotokopije sidžila Šerijatskog suda iz Srebrenice za 1887. godinu nalaze se u Arhivu Tuzlanskog kantona. Ovom prilikom služićemo se prijevodom koji je uradila Edina Ustavdić. Pogledati: T Gunduz, *Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil*.

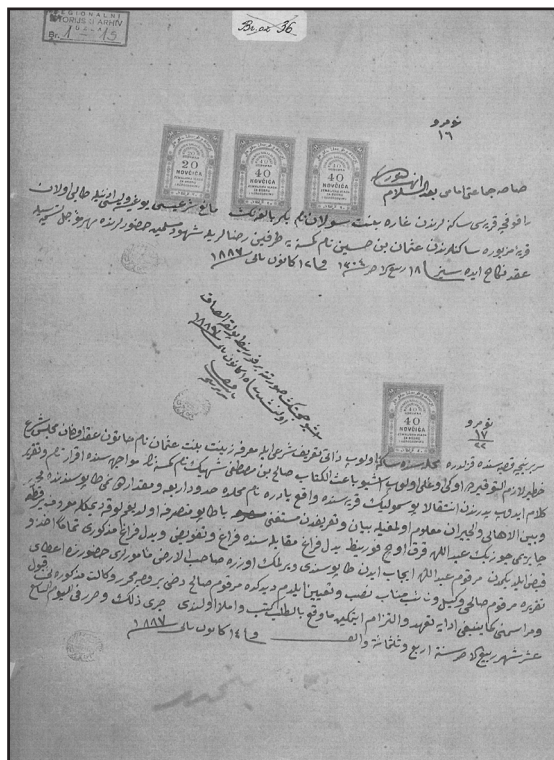
68 T. Gunduz, *Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil*, 19.

69 „Izjava Raše sina Mustafe iz Srebrenice o razvodu od supruge Habibe, 11. mart 1887.“ T. Gunduz, *Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil*, 19.

70 *Isto*, 19.

71 Radi se o Derviš-agi Travničaninu, bogatom trgovcu, koji je krajem 19. stoljeća imao kuću u mahali Crvena rijeka, na k.č. 1/428. Derviš agin sin Rasim je 1924. godine kupio kuću kadije Husejna Đozića, koja se nalazila na k.č. 1/414, od njegovog sina Haki-efendije koju je on naslijedio nakon očeve smrti na samom kraju 19. stoljeća i odselio se u Bratunac. Kako su cijelu porodicu Travničanin,

Travnika.⁷² Iz sidžila možemo saznati i neke karakteristike međuetničkih odnosa, odnosno, možemo spoznati istine koje će osporiti dosadašnje tvrdnje o velikim socijalnim i međuetničkim distancama između muslimanskog i pravoslavnog stanovništva u Austro-Ugarskoj državi. Pored mnogobrojnih primjera o poklanjanju zemljišta i finansijskoj pomoći bogatijih Bošnjaka, muslimana, za izgradnju

Prilog 5. Sidžil, 14. januar 1877. godine.
(Izvor: Arhiv Tuzlanskog kantona).

pravoslavnih crkava dešavalo se da su Bošnjaci muslimani poklanjali i zemljište Bošnjacima pravoslavne vjere. O jednom takvom primjeru svjedoči i Punomoć izdata 13. marta 1887. godine. Radi se o Izjavi „Ajke kćeri Salihove iz sela Blječeva o poklanjanju zemljišta koje je naslijedila od oca Arsenu Raliću i Aleksi Galigiću iz sela Obadi, te davanju ovlaštenja svom mužu u vezi sa predajom katastra.“⁷³

Da su zemljišno-vlasnički odnosi bili precizno zakonom regulirani i da nije mogao niko nezakonito dolaziti do tuđe imovine pokazuje primjer podjele nasljedstva iza preminule djece. Tako nalazimo primjer da je 25. marta 1887. godine izvršena „podjela nasljedstva Fatime preminule sa 2,5 godine u selu Glogova.“⁷⁴ Da je Austro-Ugarska država vodila računa o zaštiti imovine

svih građana, te sprječavanju pravne anarhije i protivpravnog nasljeđivanja govore podaci o određivanju opunomoćenika za zaštitu imovine osoba s mentalnom retardacijom.⁷⁵

nakon smrti Derviš-age nazivali Dervišagići tako je kupljena kuća kadije Hadži Husejna eff. Đozića vremenom nazvana „Dervišagića kuća“. Opširnije pogledati u: A. Đozić, R. Djedović, *Mahala Crvena rijeka u Srebrenici krajem 19. stoljeća*, 39-75

72 A. Đozić, R. Djedović, *Mahala Crvena rijeka u Srebrenici krajem 19. stoljeća*, 21.

73 *Isto*, 20.

74 *Isto*, 20.

75 U selu „Iskenderovići“, danas Skenderovići 7. septembra 1887. godine izvršeno je „Određivanje opunomoćenika pod imenom Husejin Salkić Sulejmanu sinu Jašiza iz sela Iskenderovići u Srebrenici u svrhu zaštite imovine iz razloga što pokazuje znakove mentalnog poremećaja i što je liječenje istog nemoguće.“ A. Đozić, R. Djedović, *Mahala Crvena rijeka u Srebrenici krajem 19. stoljeća*, 23.

Iz sidžila, također, saznajemo da su organi države i Islamske zajednice, a u to vrijeme su to bili: imami, muhtari i vijeće staraca, najvjerojatnije grupa uglednih i starijih ljudi u lokalnoj zajednici, donosili odluke o pružanju pomoći socijalno ugroženim građanima kroz dodjelu zemlje na obradu. Tako je 3. septembra 1887. godine izvršena „podjela imovine Ajše Dervišević preminule u selu Sase u Srebrenici (pošto na zemljištu od 3 dunuma ne postoji nijedna kuća ili drvo koje bi pripalo njenim nasljednicima, imam, muhtari i vijeće staraca su odlučili i to u skladu sa Kanunnamom (zakonom) da se zemljište dodijeli nekome kome je potrebno.“⁷⁶

U sidžilima pronalazimo podatke o mnogobrojnim toponimima, odnosno, imenima sela i naselja u današnjim opštinama Bratunac i Srebrenica. Većina sela i danas je zadržala ista imena ili pak u nešto izmijenjenom izgovoru kao npr. tadašnje naselje Iskenderović, danas se zove Skenderovići ili pak Iskender mahala danas se zove Skender mahala. Današnje selo Brakovci na pojedinim mjestima zapisano je kao „Brakofče“, što je najvjerojatnije turcizirani izraz za bosanski izgovor Brakovci. Isti je slučaj sa selom Bostahovine koje se na pojedinim mjestima u sidžilu piše kao „Postahovine“.⁷⁷ Također, Yagona,⁷⁸ je današnja Jagonja, opština Bratunac. Selo koje se u to vrijeme naziva Karasanovići, najvjerojatnije je današnje selo Krasanovići ili Krasanpolje. Od sela koja su do danas zadržala svoja neizmijenjena imena navedimo sljedeća: Abdulići, Blječeva, Brežani, Budak, Bućinovići, Daljegošta, Dimnići, Dobrak, Fojhar, Konjević, (Konjević Polje), Milačevići, Osmaće, Sase, Sjedače, Suha, Srebrenica, Staroglavice, Šušnjari, Voljevica, Pale, Pustumulić, Pribidol, Urisić(i), Trubari i druga. Kada su u pitanju lična imena kod bošnjačkog muslimanskog stanovništva uočavamo da su to pretežno originalna muslimanska imena kao što su: Abdulah, Abid, Bekir, Mehmed, Mustafa, Ibrahim, Hasan, Husejn ili pak Husejin, Omer, Osman, Selim, Sulejman i druga. Od ženskih imena najčešće se spominju: Abida, Ajkuna, Ajša ili Aiša, Atifa, Arifa, Habiba, Hatidža, Fatima, Merjema, Rukija. Nisu rijetka ni bosanskom jeziku prilagođena arapsko-orijentalna imena pa tako susrećemo sljedeća muška imena: Alija, od Ali, Ibro, Maho, Mujo, Salko, Suljo, Ramo i druga. Najčešća bosanskom jeziku prilagođena ženska imena su: Ajkuna, Behara, Kada umjesto Kadira, Salkuna i slično.

Zaključak

Bosansko-bošnjačka historiografska misao, nažalost, do sada, u svom razvoju, nije zabilježila mnoge značajne ličnosti, prije svega, Bošnjake. Jedna od zaboravljenih ličnosti je i Hadži Husejn eff. Đozić Ruhi, kadija iz Srebrenice i nikšićki naib. Hadži Husejn eff. Đozić, sin Abdullatifa rođen je u Srebrenici 1820.

⁷⁶ A. Đozić, R. Djedović, *Mahala Crvena rijeka u Srebrenici krajem 19. stoljeća*, 23-24.

⁷⁷ *Isto*, 22.

⁷⁸ *Isto*, 26.

godine u poznatoj imamskoj porodici koja je dala mnoštvo imama, kadija, muderisa, hafiza i drugih najobrazovanijih ljudi u tom vremenu. Na ahiret je preselio krajem 19. stoljeća, najvjerovatnije 1893. ili 1894. godine, u Srebrenici gdje mu se i mezar nalazi. Hadži Husejn školovao se u Istanbulu gdje je završio Mektebi hukuk u to vrijeme najviše obrazovno zvanje iz pravnih nauka. Uz najveću diplomu pravnih nauka koja se sticala u to vrijeme, kadija Husejn Dozić, naučio je pored maternjeg, bosanskog, jezika da govori i piše osmanski, arapski i persijski jezik. Pored ova tri jezika govorio je još i njemački i francuski. Uz najviša „svjetovna“ pravna zvanja hadži Husejn je stekao i najviše sufijsko zvanje Šejha Nakšibendijskog tarikata. Po završetku studija u Istanbulu vratio se u Bosnu i kao kadija službovao u Ljubinju, Nikšiću i Srebrenici. I pored velikog uništavanja, prije svega u paljevinama, pisanih dokumenata kadije hadži Husejna, do danas se sačuvalo nekoliko vrlo značajnih dokumenata, kao prvorazrednih historijskih izvora, iz kojih možemo da „crpimo“ značajna saznanja o bosanskom društvu druge polovine 19. stoljeća, prije svega o progonu, etničkom čišćenju, Bošnjaka iz Nikšića. Iz tih dokumenata vidimo i stepen pismenosti autora koji ih piše i saznajemo funkciju koju obavlja u društvu. Potrebno je istaći da je funkcija kadije, pored obrazovanosti, pravnog znanja, podrazumijevala i visok moralni autoritet nosioca te funkcije. Kadija je morao biti „učeni musliman besprijekornog života“. Istovremeno, kadije su učestvovala i kod donošenja svih važnijih odluka u mjestu svoga službovanja što upućuje na zaključak da je kadija hadži Husejn eff. Dozić Ruhi učestvovao u najznačajnijim pitanjima rada i razvoja Ljubinja, Nikšića i Srebrenice, gradova za koje se zna da je u njima službovao. Najznačajniji sačuvani pisani dokumenti kadije hadži Husejna eff. Dozića jesu: *Dio sidžila Šerijatskog suda u Srebrenici za 1887. godinu* kada je u Srebrenici kadijsku službu vršio hadži Husejn, te *Izveštaj Husejn Ruhi Efendije (Dozića) o opsadi Nikšića 1877. godine*, od 23. septembra 1877. godine, gdje je hadži Husejn obavljao funkciju nikšićkog naiba. Pored kadijskog rada hadži Husejn je bio i istinski poliglota te vrstan odgajatelj i učitelj. Izveo je nekoliko generacija softi (učenika) u oblasti tesavvufa, Nakšibendijskog tarikata. Također se isticao u izgradnji putnih komunikacija te podizanju voćnjaka autohtonih bosanskih jabuka i krušaka na svom imanju u Dozićima nedaleko od Srebrenice.

Summary

Bosnian-Bosniak historiographic thought, unfortunately, so far, in its development, has not recorded many significant figures, primarily Bosniaks. One of the “forgotten” figures is Hadji Husein eff. Dozić-Ruhi, judge (kadi) from Srebrenica and Niksic viceroy (naib). Hadji Husein eff. Dozić, the son of Abdullatif, was born in Srebrenica in 1820 in a well-known Imam family that gave a lot of imams, kadi, muderis, hafiz and other most educated people in that time. He died at the end of the 19th century, most probably in 1893 or 1894, in Srebrenica, where

his grave is located. Hadji Husein was educated in Istanbul where he graduated at that time from the highest educational level in legal science. In addition to the largest law degree in law at that time, kadi Husein learned, along with his mother's, Bosnian language, to speak and write Ottoman, Arabic and Persian language. In addition to these three languages he spoke German and French. In addition to the highest "secular" legal titles, Hajji Husein has also received the highest Sufi title of Sheikh in Nakashibendi Tarikat. After finishing his studies in Istanbul, he returned to Bosnia and served as a kadi in Ljubinje, Niksic and Srebrenica. In spite of the great destruction, especially in the burnings, written documents of Kadija Haji Husayn, to date, several very important documents have been preserved, as first-class historical sources, from which we can "draw" significant knowledge about Bosnian society of the second half of the 19th century, persecution, ethnic cleansing, Bosniaks from Niksic. From these documents we see the degree of literacy of the author who writes them and find out the function that he performs in society. It should be noted that the function of kadi, in addition to education, legal knowledge, also implied the high moral authority of the bearer of this function. Kadi had to be a "learned Muslim of an impeccable life". At the same time, kadi participated in making all the important decisions in the place of their service, which leads to the conclusion that kadi haji Husein eff. Đozić - Ruhi participated in the most important issues of work and development: Ljubinje, Nikšić and Srebrenica cities that are known to have served in them. The most important preserved written documents of kadi Haji Husejna eff. Đozić are: Part of the anchor of the Sharia Court in Srebrenica for 1887, when the Hajj Hussein was executed in Srebrenica, and the Husein Ruhi Efendija (Đozić) report on the siege of Nikšić in 1877, dated September 23, 1877, where Haji Husein performed the function of Nikšić naib. In addition to the judicial work, Haji Husein was a true polyglot, and he was a great educator and teacher. He carried out several generations of softi (pupils) in the Tesavvuf field, the Nashbibendi Tarikat. He also emphasized the construction of road communications and the raising of indigenous Bosnian apples and pears on his estate in Đozići near Srebrenica.